

STRANDSITTEREN

PRIS I LØSSALG: KR. 75,00

– ET MEDLEMSBLAD FOR MOSS HISTORIELAG

**TEMA: INNFLYTTING OG
INNVANDRING TIL MOSS**

God utdannelse for barna er nøkkelen for å lykkes

Shakeel Rehman (bildet)

Da krigen kom
til Krapfoss

Side 12

Østfoldlangrennet i
perioden 1937–1953

Side 19

Veteranbilløpet
«Oslofjorden rundt»

Side 26

STRANDSITTEREN

Hva er en strandsitter?

«En strandsitter er en person av lavere klasser (fisker, fraktemann, arbeider, håndverker) som bor ved sjøen i kyst distrikter. Strandsitteren eide hus på leid tomt, men ikke jord.»

(Kilde: Store norske leksikon).

ISSN 15045641

Moss Historielags medlemsblad

Etablert 2005

Adresse: Moss Historielag,
Postboks 659, 1503 Moss

Kontor: Skogbrynet 40 (Justus), 1513 Moss

Moss Historielags hjemmeside:

www.mosshistorielag.no

E-post: mosshistorielag2005@gmail.com
Org. nr. 990 613 133

Bankkonto: 1080 30 51416

Vipps: 88001

Redaktør:

Paul Norberg, telefon: 913 62 026, epost:
panorbe@online.no

Redaksjonskomité:

Elisabeth Vogt, epost: evogt@online.no
Svein Åge Lauritzen,
epost: sveinagelauritzen@gmail.com
Oddvar Aasen, epost: oddvar-a@online.no

Korrektur:

Katrine Bjørnstad, e-post:
katrinebjornstad@gmail.com

Layout: Storybold, Moss

Distribusjon: Oddvar Aasen

Trykk: Aksell

Opplag: 425

Abonnement:

Tre nummer pr. år ved medlemskap

Løssalg: Rema 1000 på Mosseporten og
på Kanalen, Spar på Krapfoss, Narvesen
på Jernbanen og Bjørn på Melløs

Frist for innlevering av stoff til
neste nummer: 10. oktober 2024

Styret 2024

Per Vorum, leder
Wenja Blomberg, nestleder
Liv Berger, kasserer
Kirsten Espegren, sekretær
Paul Norberg, redaktør
Svein Åge Lauritzen, styremedlem
Harald Stenerud, styremedlem
Arve Tomt Gundersen, styremedlem
Camilla Gjendem, 1. varamedlem
Lennart Fløseth, 2. varamedlem

Forsidebilde:

Shakeel Rehman. Foto: Geir Hansen

Innhold

19

Ryggesokningen Knut Lyby gikk for Moss Skiklubb da han vant Østfoldlangrennet i 1951. (Foto: Anne Kari Lyby)

Side 3

Lederartikkel om innflytting
og innvandring til Moss

Av Paul Norberg

Side 4

Innvandrere har utviklet Moss

Av Elisabeth Vogt

Side 8

Sjøforsvaret og statsvitenskap
ble Shakeels vei

Av Oddvar Aasen

Side 10

Ble tvangssendt fra Bosnia

Av Elisabeth Vogt

Side 12

Da krigen kom til Krapfoss

Av Paul Norberg

Side 14

Diplom fra krigen på Kambo

Av Oddvar Aasen

Side 15

Gashus skole i Jeløy Herred

Av Arild Austad

Side 17

Nordre Jeløy skole

Av Arild Austad

Side 19

Østfoldlangrennet
i perioden 1937–1953

Av Anders Ericson

Side 23

Den siste løypebrøyteren

Av Anders Ericson

Side 24

Da Gerhardsen var uønsket i Moss

Av Jan Tollefsen

Side 26

Veteranbilløpet

«Oslofjorden rundt»

Av Arve Tomt Gundersen

Side 29

De første bilene i Moss

Av Arve Tomt Gundersen

Side 29

Arne Magnussens gravstøtte
er oppgradert

Av Paul Norberg

Side 30

Bryggesjauere og lek i Værla

Av Paul Norberg

Side 32

Tollvakthuset på Raet

Av Arild Austad

Side 34

Slektestreet

Av Maragret H. Strand

Positiv innvandring til Moss

Moss har en solid tradisjon for å ta i mot innflyttere fra andre deler av Norge, og innvandrere fra ulike land i verden. Byens myndigheter har lagt rammene for en god integreringspolitikk.

Det vakte oppsikt i hele landet da Drammen kommunestyre vedtok å ta i mot kun ukrainske flyktninger. Det skjedde i februar i år, og det var Drammen Frp som sto i spissen for å få gjennom dette vedtaket. Mange kommentatorer mente at dette grenset til rasisme, og statsminister Jonas Gahr Støre fastslo raskt at vedtaket var ulovlig. Han fikk medhold av Statsforvalteren i Oslo og Viken, som på den symboltunge dagen 9. april, publiserte sin beslutning om at vedtaket i Drammen var i strid med diskrimineringsforbudet i Grunnloven.

I dette nummeret av Strandsitteren tar vi for oss innvandring og innflytting til Moss som eget tema. Våre artikkelforfattere skriver om den betydningen innflyttere har hatt for byen gjennom flere hundre år. Det er tankevekkende at den tidligere næringslivslederen Gunnar Laursen, som er æresmedlem i Moss Industrieg og Næringsforening, forteller at Moss Glasværk tidlig hentet inn tyrkere og

pakistanere for å kunne fylle opp alle arbeidsskiftene. Og da Moss kommune på 1970-tallet spurte: «Kan dere ta imot et par vietnamesiske båtflyktninger», svarte Laursen at «... vi kan iallfall ta 20, kanskje 30».

Det viser seg at svært mange av innvandrerne til Moss har vært til stor nytte for byen. Som en viktig industriby har det vært nødvendig å hente inn arbeidskraft. Noen ganger var det svenske innvandrere som dominerte. Andre ganger var det innflyttere fra Nord Norge, og fra 1960-tallet og framover var det innvandrere fra mange ulike land fra flere verdensdeler. Svært mange av dem kommer fra krigsherjede land, og en stor del flykter fra fattigdom og fornedrelse.

Ingen av partiene i Moss bystyre har gjort forsøk på å få gjennom vedtak av den typen Drammen kommunestyre gjennomførte. Heldigvis! Moss har en god tradisjon for å ta i mot innvandrere, og har et godt system for integrering.

I dag har de fleste innvandrerne blitt en del av lokalsamfunnet, men

de holder også sammen i sine nasjonale foreninger og trossamfunn.

De siste årene har det årlig kommet rundt 40 flyktninger til Moss. I 2023 skjedde det en endring, da kom det 223 nye flyktninger, og i 2024 har kommunen påtatt seg å bosette enda 200 nye flyktninger. Krigen i Ukraina har fått tallene til å øke. I Moss får de bolig og opplæring i norsk og samfunnsfag. Barna får skolegang, og voksne mellom 18 og 55 år må gjennomgå et introduksjonsprogram for å komme inn i arbeidslivet.

Spørsmål om innvandring skaper alltid debatt, og både blant folk flest og blant de politiske partiene er det ulike oppfatninger. I et par av våre temaartikler får vi et innblikk i hvordan det har vært å komme til Moss. Vi håper at artiklene vil gi nyttig informasjon, sett fra enkelte innvandreres synsvinkel.

Paul Norberg
Redaktør i Strandsitteren

Innvandrere og innflyttere er med på å utvikle Moss

Innvandrere har kommet til flyttende til Moss siden «tidenes morgen». Sammen med dem som senere var «innfødte» har innvandrerne vært med på å prege byen. Slik er det fortsatt.

AV Elisabeth Vogt

Da isen trakk seg tilbake for drøye 10.000 år siden, lå Moss fortsatt under vann. Men etter hvert hevet landet seg og

begynte å tørke opp. Da kom først dyr, så mennesker i dyrenes spor. Alle var innvandrere. Her var det mat å finne for alle. Folk søkte ly i huler

både på Reier, Refsnes, Rosnes på Jeløy og på Gjerrebogen på bysiden. De ryddet ikke så mye opp etter seg, derfor vet vi hvor de har bodd.

Slik så det opprinnelige glassverket da det sto ferdig ved forrige århundreskiftet. Foto: Lindman, Gustav / Oslo museum

Dyktig båtbygger

Den første innvandrer til Moss som er skriftlig dokumentert, var Hugo Bedau i 1573. Han var kjent som en dyktig båtbygger. Han bygget krigsskip for danskekongen som var kommet i manko etter den blodige sjuårskrigen mot Sverige. Som betaling fikk Bedau både 300 daler i året og gården Dillingøy i Vansjø.

Rundt 1800 hentet Moss Jernverk erfarne jernstøpere fra Sverige og Skottland, da det viste seg at nesten alle kanonene som de norske arbeiderne støpte, sprakk. Tyske spritbrennere kom hit, frem til mossingene lærte seg kunsten selv.

Svensk innvandring

Fra 1700-tallet til tidlig 1900-tall kom svensker til Norge og Moss både for sesongarbeid på gårdene og som mer permanente tilflyttere. Svenskene gravde grøfter og bygget steingjerder, de bygget Østfoldbanen og tok andre jobber. På Krapfoss fikk en leiegård tilnavnet «Lille-Sverige» fordi det bare bodde svensker der. De var ansatt i Krapfoss teglverk og pottemakeri (som ga navnet til Pottemakerveien).

Innflyttere har vært med på å prege byen i flere hundre år.

Wulfsberg var innflytter

«Jeg er mossianer», skryter noen eldre innfødte mossinger med stolthet i stemmen. De er minst femte generasjon mossinger. Men hva skulle byen ha gjort uten innflyttere og innvandrere? Mange av dem kom til byen med nye ideer og kunnskap.

Gregers Winther Wulfsberg, som representerte Moss på Eidsvoll i 1814, var innflytter i Moss. Han kom fra Tønsberg og ble byfogd og sorenskriver i Moss. Crystiene kom fra Skottland, Gudeslekten fra Slesvig-Holstein i Tyskland via Fredrikstad til Moss, Gerner'ne fra Skottland og Momme Peterson fra Flensburg i Tyskland. Alle disse star-

tet større dynastier som fikk fart på næringslivet i Moss.

Barfotjentene

«Barfotjentene» ble de kalt, unge jenter som gikk på bena fra Bohuslän til Østfold og Oslo for å søke seg jobb på slutten av 1800-tallet. For ikke å slite ut skoene sine på veien gikk de barbent og hadde skoene sine i klesbylten. De havnet gjerne som tjenestejenter eller fabrikkarbeidere, og mange stiftet familie og ble her.

De folkelige kulturuttrykkene her i landet har fortsatt sterke spor etter den kulturarven innflytterne bar med seg fra hjemlandet.

Men strømmen over svenskegrensen gikk begge veier. Var det uår i Norge, søkte nordmenn lykken i Sverige. Noen ble der, andre kom hjem igjen da tidene bedret seg.

Svensker i Norge har gjennom tidene vært så mange at de representerer alle samfunnslag og yrker. I 1865 var innvandrere fra Sverige den klart største gruppen utenlandskfødte i Norge, med 15.784 personer. 28 av 32 glassverkarbeiderne som fikk i gang Moss Glasværk i 1898 var svensker.

Fjøsarbeiderne som moderniserte gårdsbrukene i Norge kom fra Sveits, og de fikk etter hvert yrkestittelen *sveitsere*.

Opprør på 17. mai

Mossinger har ikke alltid vært vennligsinnede mot innflytterne.

I 1842 var ekstra mange svensker i jobb hos gårdbrukere i Mossedistriktet og ved møllene. På Melløs var det satt opp to store brakker hvor svenskene kunne bo mens de dyrket opp jorda på Kallum, som nettopp var lagt under Melløs gård. På Torderød og Rosnes ble det også snakket mer svensk enn norsk. Dette året fikk en del mossinger nok av fremmedarbeiderne. På selveste 17. mai gjorde de opprør, etter initiativ av sagarbeiderne. En stor flokk med arbeidere,

væpnet med staur, dro syngende og hoiende til Torderød og Rosnes for å kreve svenskene fjernet fra sag- og jordbrukene. Flere av demonstrantene ble arrestert. Dagen etter møtte kameratene deres opp utenfor rådstuen og forlangte de arresterte løslatt. De opptrådte truende. Men borgerkorset, som hadde i oppgave å forsvare byen, ble alarmert, og etter kort tid var det skapt orden igjen. Det sto respekt av borgerkorpset, både fordi det var bevæpnet og fordi det besto av resolute folk. Svenskearbeiderne fikk bli i Moss.

Viktige innvandrere

Mange sentrale personer i byens industrihistorie ble hentet inn fra utlandet for å fylle behovet for ekspertise. I nyere tid har innvandringen fra andre verdensdeler bidratt til å sette sitt preg på byen. Da jernbanen ble bygget ut i Norge i siste halvdel av 1800-tallet, kom mange svenske rallare til Norge. Da jobben var gjort på Østfoldbanen, og begge linjene var ferdig utbygget i 1883, flyttet de fleste videre til nye arbeidsoppgaver. Men noen rallare ble værende på steder hvor de hadde arbeidet. Flere ble ansatt på jernbanen her og stiftet familie i Moss.

Nå begynte industrien å vokse i Østfold. I 1891 ble Moss Glasværk etablert på Jeløy, bygget opp av svensker. Bortsett fra i frigjøringsåret 1905, med en viss utrygghet hos svenskene, har forholdet mellom svensker og nordmenn vært ganske knirkefritt. De fleste glassverk-svenskene stiftet familie, og etterkommerne er blitt helnorske.

IL-O-Van aluminiumvarefabrikk A/S (som senere ble til Høyang Polaris, Hackman og Iittala) ble startet av den østerrikske innvandreren Ernst Emmeric Josef Poleszynski.

Rett etter krigen ble tyskernes polske krigsfanger samlet i leiren på Krona ved Refsnes. Mange av dem valgte å bli igjen her i stedet

Moss Glasværk ble til å begynne med hovedsakelig bemannet med glassarbeidere fra Sverige fordi så få norske hadde den samme arbeidserfaringen. Foto: Bylund / Østfold fylkes billedarkiv

for å reise hjem til det kommunistiske Polen. Arbeid fikk de ved Moss Mekaniske Verksted («Mekken») og Moss Viftefabrikk. Industriens vekst i 1960–80-årene i Moss skapte stort behov for flere ansatte.

Vervingstokt i Nord-Norge

Særlig Moss Glasværks plastavdeling var umettelig på flere ansatte. Ledelsen dro på vervingstokt i Nord-Norge.

Mange nordlendinger kom til Moss. Blokkene på Gjerrebogen var relativt nye, mange av de vervede fikk leilighet der. På folkemunne ble blokkene kalt for «Lofotveggen». Det var ikke ment som noe kompliment. Barna som ble med på flyttelasset lærte seg fort å bytte dialekt for ikke å bli mobbet på skolen. Mossingene var fortsatt skeptisk til alle slags ukjente som flyttet til byen. En god

del av nordlendingene fant seg ikke til rette, og dro hjem igjen.

Kom langveisfra

Etter 1970 begynte innvandringen til Moss fra ikke-vestlige land å vokse kraftig. Plastavdelingen på Moss Glasværk trengte alltid flere folk, sier tidligere direktør Gunnar Laursen til Strandsitteren.

- Døgnkontinuerlig drift krevde at fem skift skulle fylles, forteller han.

Først kom tyrkerne; så pakistanerne. De skrev hjem til familiene sine at det var lett å få jobb i Norge. Ryktet spredde seg i hjemlandene. Så flere kom; med påfølgende familieforenninger.

Mange hadde bare tenkt å jobbe i Norge til de hadde lagt seg opp nok penger. Men så vokste barna opp her og ble helnorske, og ville ikke reise fra sine venner og «hjem» til et land

og en kultur de ikke kjente. Dette var en konflikt som mange ikke hadde regnet med. Den norske stat hadde ennå ikke satt noen begrensning for arbeidsinnvandring.

En annen gruppe var flyktningene: Ungarere flyktet etter opprøret i hjemlandet i 1956. Noen av dem kom til Moss, de fikk jobb hos Rosenvinge. Så kom Vietnamkrigen: «Kan dere ta imot et par vietnamesiske båtflyktninger», spurte Moss kommune.

- Vi kan iallfall ta 20, kanskje 30, svarte Gunnar Laursen på Plasten.

Aktiv integrering

Balkankrigen. Borgerkrigen i Somalia, uroligheter i Eritrea og Etiopia. Kuppet i Chile. Sultkatastrofer og borgerkriger i Afrika. Folk flyktet fra hus og hjem og familier og kunne bare ta med seg et minimum av verdier. Men vestlige land tok imot.

”

- Kan dere ta i mot et par vietnamesiske båtflyktninger, spurte Moss kommune.

- Vi kan iallfall ta 20, kanskje 30, svarte Gunnar Laursen på Plastavdelingen til Moss Glasværk A/S.

Norge og Moss også. Glasværket tok imot. Næringslivet vokste. Mange bedrifter kunne også tilby boliger og bedriftsintern opplæring. Noen få behersket engelsk og ble brukt som tolker. Kommunene sørget for norskopplæring.

Ikke all innvandring går knirkefritt. Mange mennesker kommer til Norge uten å vite noe om landet. Når to vidt forskjellige kulturer møtes, kan det lett oppstå misforståelser og problemer. Mange nordmenn mener at innvandrere skal kjenne alle de uskrevne reglene fra første dag. Innvandrere selv kan mene at de vil beholde sin egen kultur selv om de bor i Norge, de oppdrar sine barn slik de selv ble oppdratt.

På 1990-tallet var industrifesten i Moss over. Noen bedrifter ble solgt, og de fleste flyttet ut av byen. Men innvandrernes barn har blitt voksne, de har skaffet seg utdanning og kan skaffe seg andre jobber.

Så kom en ny bølge med innvandrere: Etter at flere land i Øst-Europa ble med i Schengen-avtalen i 2007, kunne arbeidssøkere derfra reise til Skandinavia, også til Moss, for å finne arbeid her. Nå var håndverkere mangelvare i Norge, og særlig polakene påtok seg mange oppdrag.

Dagens situasjon

I dag har de fleste innvandrene funnet seg godt til rette i Moss. De er blitt en integrert del av lokalsamfunnet, men holder også sammen i sine nasjonale foreninger og trossamfunn hvor de dyrker sin egen kultur og tradisjoner. Andre og tredje generasjon blir mer og mer norske.

De siste årene har det kommet rundt 40 flyktninger årlig til Moss. Men i 2023 kom det 223 nye flyktninger, og i 2024 har kommunen påtatt seg å bosette enda 200 nye flyktninger. Krigen i Ukraina har fått tallene til å øke. Her får de bolig og opplæ-

ring i norsk og samfunnsfag. Barna får skolegang og voksne mellom 18 og 55 år må gjennomgå et introduksjonsprogram for å komme inn i arbeidslivet.

Når flyktningene får oppholdstillatelse i Norge, blir de tildelt en kommune hvor de kan bo. Her må de bo i fem år før de kan flytte hvor de vil i landet. Svært mange vil bo i eller rundt Oslo. Dermed øker også presset i Moss, forteller Gard Kristiansen i Moss kommune. ■

Kilder:

Moss Avis
Moss kommune
Statistisk Sentralbyrå

Utdanning for barna og eget hus er viktig for mange innvandrere til Moss sier Shakeel Rehman

Sjøforsvaret og statsvitenskap ble Shakeels vei

Shakeel Rehman (39) kan stå som representant for de mange innflytterne fra utlandet som har gjort Moss til et bedre sted å bo. Han er født i Pakistan, men kom hit som spedbarn, etter at faren hadde vært arbeidsinnvandrer tidlig på 1970-tallet.

AV Oddvar Aasen og Geir Hansen (foto)

– Far kom via «jungeltelegrafene». Han hadde en fetter som ga et tips om at i Norge var det arbeid å få. Etter en kort tid i Oslo fant han det så bra at han returnerte til Pakistan for å gifte seg. Etter at Shakeel ble født, flyttet foreldrene sammen til Norge.

Faren jobbet skift på Glassverket, og han jobbet på BB i Trolldalen. En kort tid drev han også butikk i Horten. Moren fikk jobb som syerske, og etter hvert i barnehage. Familien hadde leilighet på Gjerrebogen, og her fikk Shakeel en oppvekst blant masse

unger. Han husker godt Norges største boligbrann der i 1992. Barnehagen var gratis for innvandrere, og Shakeel lekte og spilte fotball.

Skarmyra og Hoppern

Deretter gikk ferden til Skarmyra

skole. Kommunens politikk var å samle alle barn med fremmedspråklig bakgrunn på en skole. Det var både positivt og negativt, men i mangfoldet var det ingen diskriminering. Ungdomskolen gikk han på Hoppern, etter at familien hadde kjøpt hus i Fiske, like bak Glassverket. Som en kuriositet kan det nevnes at huset var det samme hvor den senere stortingsrepresentanten Bengt Morten Wenstøb (Jacobsen) bodde i sin barndom.

Sprint og AUF

Sprint ble fotballklubben for Shakeel etter at han ble Øya-gutt. Gunnar Skaug var den gang leder av Sprint, og han så tydelig et administrativt talent i den ivrige fotballspilleren. Shakeel ble derfor med i styret som spillernes representant. Fotball ble det mindre av etter hvert, for både han og broren falt litt igjennom på grunn av høyden.

Shakeel tok yrkesfag på Glemmen videregående skole, og der kom han i kontakt med AUF. Moss Arbeiderparti hadde den gang et meget aktivt ungdomslag, og i Shakeels lederperiode ble det en sak at Moss AUF kunne ha flere representanter på fylkepartiets årsmøte enn moderpartiet.

Utdanning og eget hus

Om hvordan innflytterne fra utlandet fungerte i mossesamfunnet, har Shakeel tenkt mye på i sin rolle som lokalpolitiker.

– Mange forsto at god utdanning for barna var nøkkelen for å lykkes. Et annet tegn på god integrering var at man kjøpte hus med utleiemu-

lighet. Mange innvandrere begynte også med små spesialbutikker. Dette var måter å komme seg fram på i samfunnet og å sikre økonomien.

Shakeel har også noen refleksjoner omkring alderdommen for innvandrere. Når foreldrene blir pleiepasi- enter skaper det ekstra utfordringer både for barn, barnebarn og for kommunen. Hvis språkkunnskapene er dårlige blir det vanskelig å dekke det riktige pleiebehovet. Barna har ofte en egen karriere som naturaliserte nordmenn, men samtidig har de en kultur som pålegger dem et stort ansvar for foreldrene.

Shakeel har ikke følt på rasisme i Moss. Integreringen har vært god, både i barnehagen, på skolene og senere i arbeidslivet.

Soldatveteran

Etter å ha vært sonaroperatør med dykkersertifikat i Sjøforsvaret studerte Shakeel statsvitenskap på Høgskolen i Buskerud. Han er soldatveteran, etter å ha tjenestegjort på et norsk skip i Middelhavet. Administrasjon ble hans vei i arbeidslivet. Han har vært ansatt i arbeiderbevegelsens barneorganisasjon Framfylkingen, og nå er han ansatt i Kreftforeningen, med hovedkontor i Oslo. Som politiker har han sentrale verv i Moss under regnbuealliansen. På Stortinget er han første vararepresentant for Arbeiderpartiet fra Østfold og har møtt på Stortinget flere ganger. ■

I disse to bøkene på Moss Bibliotek står det masse om det å være innvandrere i byen. Mahona Khan forteller om velkomsten en pakistansk familie fikk hos et eldre norsk ektepar i Gimleveien på 1970-tallet, og i heftet «Drømmen om et bedre liv», utgitt av Østfoldmuseet, fortelles det om 17 innvandreres bakgrunn og deres liv i Moss.

Høienhald Invest AS

Ble tvangssendt fra Bosnia: Kom til Moss

Sefika og Mirsad Kenjar og de to barna deres er innvandrere fra Bosnia. De ba aldri om å få flytte hit, de ble utrensket fra Bosnia under borgerkrigen i 2000 fordi de var muslimer.

AV Elisabeth Vogt

Begge er født og oppvokst i Bosnia. I 1992, etter oppløsningen av Jugoslavia, erklærte republikken uavhengighet. Dette ble etterfulgt av Bosnia-krigen, som varte fram til slutten av 1995.

I 1994 ble Mirsad en dag arrestert og sendt til en intern konsentrasjonsleir. Hva galt hadde han gjort? Han var muslim. Serberne ville ikke ha muslimer i Bosnia-Hercegovina. Alle muslimske menn ble arrestert. Et par måneder senere ble alle muslimske kvinner og deres barn også arrestert. Ved hjelp av FN og Røde Kors ble de flyttet til en samleleir i Kroatia. Avtalen mellom Serbia og FN var at Serbia skulle avslutte krigen hvis FN og Røde Kors fikk flyttet ut muslimene og sendt dem til andre land i verden.

Til Kasper asylmottak

- Vi både måtte og ville flytte bort, helst så langt unna krigen som mulig. Gjerne til Australia, det var så langt unna vi kunne komme, forteller Mirsad.

De visste ingen ting om Norge, bare at broren hans var blitt sendt hit først. Først ble mennene sendt ut. Noen måneder senere kom familien etter, så de kunne gjenforenes. I Norge var første stopp for dem Kasper asylmottak i Våler. Der bodde de i nesten halvannet år. Så ble de bosatt i Skiptvet.

Men oppholdstillatelse i Norge varte bare i tre måneder. Det gjaldt for alle bosniere på den tiden. Norske myndigheter regnet med at krigen i det tidligere Jugoslavia ville gå fort over. Det gjorde den ikke. Så da

Sefika og Mirsad Kenjar har funnet seg godt til rette i Moss. (Foto: Erik Sagflaat)

fikk flyktningene nye tre måneders oppholdstillatelse. Og tre måneder til, osv.

Jevnet med jorden

- De korte oppholdstillatelsene var det aller verste. Alt var så usikkert, vi kunne ikke planlegge noe. Vi kunne ikke språket. Vi kjente ingen. Vi begynte på kurs i Askim for å lære norsk og å søke på jobb. Men arbeidsledigheten i indre Østfold var stor etter at Askim Gummivarefabrikk nylig var blitt nedlagt, forteller Mirsad.

Da det endelig ble fred, dro familien tilbake til hjembyen sin i Bosnia for å se om de kunne flytte tilbake dit. Huset deres var borte, jevnet med jorden. Det var revet av noen som ville selge materialene til entreprenører som skulle bygge opp nye hus. Alle eiendeler var også borte. (Heldigvis fikk de endel tilbake senere.) De hadde ingenting å flytte

tilbake til. Altså måtte de søke om å få bli boende fast i Norge; og det fikk de.

Etter hvert ble de flinkere til å snakke norsk. Men å skrive norsk var mye vanskeligere, og det må man kunne for å velge mellom flere jobbmuligheter. Begge fikk seg først midlertidige jobber som ekstrahjelp, og så etter hvert fast ansettelse: Sefika søkte selv på en stilling som vaskehjelp i Ski kommune, Mirsad fikk arbeid i et bygningsfirma i Oslo. Men begge måtte pendle fra Skiptvet, og det var ikke enkelt med buss og tog og trikk. De fant ut at det var enklere å pendle til arbeidsplassene i henholdsvis Ski og Oslo fra Moss. Byen kjente de fra tiden i Våler.

Kulturkollisjoner

Den faste inntekten gjorde at Sefika og Mirsad fikk lån til å kjøpe et gammelt hus i Moss. Senere har de brukt all fritid på å pusse opp selv. Nå er

det så godt som nytt. Leieboere i to av de tre boligene i huset sørger for ekstra inntekt.

Språk, bolig og jobb er viktig. Men hva med alle de uskrevne reglene i et nytt land?

Sefika begynner å le, det har de opplevet mange ganger. Hun har et godt eksempel:

- Vi var invitert hjem til en norsk familie. Jeg sa til barna, som var små den gangen, at de måtte spise før vi dro. Jeg trodde ikke at vi skulle få mat før utpå kvelden, slik vi var vant til i Bosnia. Men i Norge er det visst slik at når man inviterer gjester, blir de servert mat med en gang. Og vi som var så mette! Jeg hvisket til barna at de måtte spise så mye de klarte. Til slutt måtte jeg forklare vertskapet hvorfor barna spiste så lite. Det var ikke fordi de ikke likte maten. Heldigvis begynte vertskapet å le, og så ble det hyggelig likevel. Men blir det for mange slike ufrivillige små kulturkollisjoner, kan det slite på begge parter.

En annen litt annerledes opplevelse var en dag en norsk dame ringte på døren. Hun hadde sett at det var så mange vakre planter i hagen. Om de kunne bytte stiklinger, spurte den fremmede damen, og slik ble det. Nå har Sefika kjelleren full av planter på «vinterferie», hun gleder seg til å plante dem ut igjen.

Sefika har jobbet på Rema siden hun kom til Moss og stortrives med det. Den ene sønnen jobber også der nå. Den andre sønnen jobbet på Rema mens han gikk på skolen. Det hendte at dagene ble for korte for ham, da tok mor hans vakt i tillegg til sin egen.

- Vil man komme seg frem i verden, må man jobbe, konstaterer hun enkelt, med et stort smil. ■

SMÅNYTT

TRAFIKKREGLER I SYKKELENS OG BILENS BARNDOM

Da syklene – eller velosipedene som de da het - ble en del av trafikken på slutten av 1800-tallet, fant Smaalenenes Amtformannskap det nødvendig å lage trafikkregler for dem, vedtatt i 1891.

- På bratte, smale veier må syklisten sykle langsomt og forsiktig eller gå av sykkelen og skyve den.
- I tussmørket og når det er helt mørkt skal syklisten bare kjøre forsiktig i gangfart.
- Sykkelen skal ha lysende lykt i kjøreretningen.
- Tar syklisten igjen andre trafikanter og skal kjøre forbi dem, skal han varsle med klokke. Viker den som er foran ikke, skal det varsles igjen, da med to minutters mellomrom. Viker den foran fortsatt ikke, kan han bøtelegges.

Hobøl formannskap bestemte lokale regler for bil:

- Tillatelse for å kjøre bil innskrenkes til to bestemte dager i uken.
- All kjøring med bil er i tidsrommet mellom 16.juli det ene året til 15. mai neste år er forbudt en halv time før solnedgang til en halv time etter soloppgang neste dag, bortsett når kjøreveien er godt belyst av kunstig lys.
- Det er strengt forbudt å kjøre med kunstig lys på bilene.
- Bilkjøring begrenses til to fastsatte dager i uken.
- Når motorvognen passerer hester, må føreren stige av og bistå til at hesten kan komme forbi.

16. februar i 1918 vedtok formannskapet i Moss at det måtte søkes spesielt om tillatelse hver gang en fullastet lastebil på mer enn tre tonn skulle kjøre i byens gater.

I 1920 ble farten for lastebiler satt til maks 10 km i timen innenfor byens grenser. Dessuten måtte man kjøre utenom brannkummene. ■

Velosiped ble også kalt for «veltepetter». Det var åpenbart vanskelig å unngå fall med en slik tohjuling. (Foto: Ukjent)

Da krigen kom til Krapfoss

Hva skjedde i bydelen Krapfoss i krigsårene? Det skal vi kikke litt på i denne artikkelen, som er basert på innholdet i boka «Lokalhistorien om Krapfoss».

AV Paul Norberg

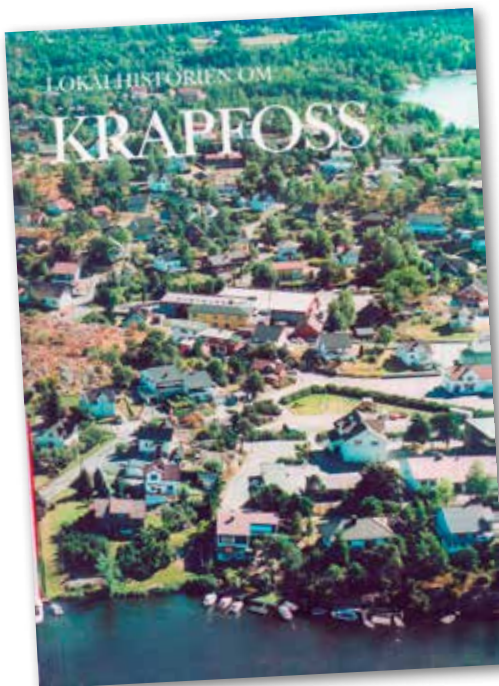
I 1995 ble «Lokalhistorien om Krapfoss» gitt ut. Krapfoss-veteranene Otto Olsen, Ivar A. Hansen, Finn Cato Johansen og Arne Eriksen bestemte seg i 1992 for å gi ut en beretning om Krapfoss. Bakgrunnen var at de mente at Krapfoss var blitt nedprioritert i offisielle, lokalhistoriske beretninger. Resultatet ble en velskrevet bok, der historier om Krapfoss, og beboere i denne bydelen, står i sentrum. Samtidig sørger forfatterne å sette det som skjedde i deres lokale miljø, inn i en større samfunnsmessig sammenheng. Det er på en slik måte at også krigsutbruddet i april-dagene 1940 blir beskrevet.

«Vårt land er i krig»

I boka blir sjokket av tyskernes invasjon 9. april levendegjort slik: «Lokalsamfunnet Krapfoss ble sterkt preget av krigen. 9. april 1940 tordnet tyske krigsfly over Moss, på vei mot Oslo. Den tyske invasjonen kom overraskende på alle. Folk hadde gått på arbeid om morgenen uten å vite hva som var i ferd med å skje. På skolen møtte elevene opp som vanlig. Etter noen tid innså man gradvis situasjonens alvor: Vårt land var i krig».

Flyktet over Krapfoss

Forfatterne beskriver senkningen av den tyske krysseren Blücher i Drøbaksundet og kampene rundt Fossum bru ved Askim. Redselen for tysk terrorbombing førte til at tusenvis av folk evakuerte fra Moss. Gjennom Krapfoss gikk det en strøm av biler, fullastet med mennesker. Mange kom på sykkel og en god del

Boka «Lokalhistorien om Krapfoss» gir et godt innblikk i livet på Krapfoss.

flyktet til fots. Målet var å komme seg ut av byen, og ut på landsbygda.

”

Redselen for tysk terrorbombing førte til at tusenvis av folk evakuerte fra Moss.

Blücher ble senket

Da kommandant Birger Kristian Eriksen beordret ild mot de inn-trengende tyske styrkene, og sørget for at Blücher ble senket i Drøbaks-

sundet, fikk det også konsekvenser for Moss. Det er fortsatt uklart hvor mange tyske soldater som omkom ved at krysseren ble senket, men i en Wikipedia-artikkel om skipet står det at «... av mannskapet på 1.308 mann, omkom 830 i det kalde vannet.»

De mindre tyske krigsskipene tok ikke sjansen på å fortsette ferden inn mot Oslo, og de søkte i stedet nærmeste havn. To motortorpedoskip satte av 200 tyske soldater i Moss. Dette ble dermed den første havn i Østfold som ble besatt av de tyske okkupantene. Men Moss ble spart for direkte krigshandlinger i startfasen av krigen, og forholdene for innbyggerne i byen «normaliserte seg» etter en stund. Få dager etter krigsutbruddet var det ofte tyske soldater i Krapfoss-området. Mange av dem var på vei til Thorbjørnsrød for å rekvirere høy til hestene. Og en del patruljerte jevnlig i distriktet.

Sendt til Grini

Okkupasjonen førte til en nazifisering av den offentlige forvaltningen, aviser, radio og frivillige organisasjoner. Dette forsterket den norske motstanden. På Krapfoss var det mange som kom aktivt med i motstandsarbeidet. En viktig oppgave var trykking og spredning av illegale aviser. Dette var farlig, og det var ikke alle som unnslopp arrestasjoner. Ekteparet Inga Anthonie Krogs vold Johannessen (som oftest ble kalt Tonny Krogs vold) og hennes mann, Anders Johannessen jobbet illegalt i motstandsbevegelsen i lang tid. En

junidag i 1943 dundret Gestapo på døra deres i Anton Krogsvalds vei på Krapfoss. Ekteparet fikk kastet en bunke undergrunnsaviser ut av vinduet. Disse avisene ble ikke funnet av Gestapo, men Tonny og Anders ble likevel arrestert. Tonny Krogsvald endte opp på Grini fangeleir utenfor Oslo, mens Anders Johannessen ble sendt til en tysk konsentrasjonsleir. Han overlevde oppholdet, og kom hjem til Krapfoss etter krigen. Tonny overlevde også oppholdet på Grini. Hun døde i 1984. Da var hun 81 år gammel.

«Gutta på skauen»

Fra høsten 1944 var mange Krapfoss-gutter med blant «gutta på skauen». En del av dem lå i dekning i Bærøeskauen i Hobøl. Her fikk de våpenopp-læring av instruktører fra England. Ved flere tilfeller tok de imot fall-skjerm-slipp, og de deltok aktivt i mange sabotasjeaksjoner.

«Gutta på skauen» var underlagt Milorg. I ettertid har de symbolisert vår kollektive oppfatning av mot-standskampen. Stående parate med sine stenguns, er de mer enn noe annet begrep blitt selve bildet på Milorg-jegerne og den norske hjem-

mefronten. Men begrepet «gutta på skauen» oppsto først sommeren 1944; i forbindelse med den kampen Hjemmefrontens ledelse førte mot forsøk på mobilisering av norsk ungdom til tysk krigstjeneste. Tusenvis av ungdommer unnlot å møte, og

Fra høsten 1944 var mange Krapfoss-gutter med blant «gutta på skauen».

mange gikk isteden i dekning «på skauen». I Store norske leksikon står det: «Særlig på Østlandet var antallet relativt høyt. Noen vendte hjem, andre ble sendt til Sverige, mens en del ble værende i leirene som ble dannet i Milorgs regi. Her lærte de også militær disiplin, og inngikk i Milorgs samlede styrkepotensial med tanke på innsats i en frigjøringsfase».

Per ble krigsflyver

Flere Krapfossmenn havnet i de væpnede styrkene i utlandet. Per Simon-

sen var en av dem. I 1941 tok han seg over til Sverige. Etter en omfattende reise rundt om i verden, meldte han seg til tjeneste i flyvåpenet, og tjenestegjorde ved den kjente treningsleiren Little Norway i Toronto. Herfra deltok han aktivt i motstandskampen mot Tyskland. I mars 1945 ble han overført til England, hvor han oppholdt seg fram til fredsslutningen. Han kom hjem til Norge 7. juni 1945, samme dag som kong Haakon VII gikk i land på Honnørbrugga i Oslo. Det var på dagen fem år etter at kongen måtte forlate Norge.

Per Simonsen overlevde krigen. Men han fikk ikke nyte freden særlig lenge. Han døde allerede i 1946.

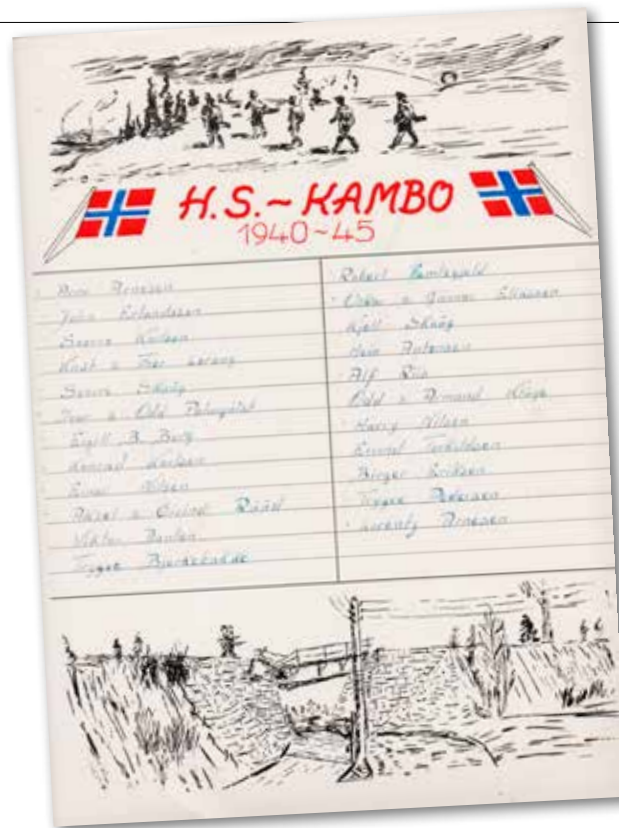
Etter den tyske kapitulasjonen dukket «gutta på skauen» opp igjen. De ble utkommandert som vaktstyrker på Krapfossbrua, og var med på å sørge for at maktovertakelsen gikk fredelig for seg. ■

Kilder:

Lokalhistorien om Krapfoss.
Moss bys historie, bind 3.
Store norske leksikon
Wikipedia

Vaktstyrken fra «gutta på skauen» var underlagt Hjemmefronten. Da det ble fred i mai 1945, ble en del lokale menn utkommandert til å vokte Krapfossbrua. På bildet ser vi Kristian Pettersen (t.v.) og Arne Simonsen. (Foto: Fra boka «Lokalhistorien om Krapfoss»)

Kambo-diplomet var av privat karakter, og er svært så uoffisielt i sin form.

Diplom fra krigen på Kambo

I flere familier på Kambo finnes det et diplom som har en spesiell historie. Det ble gitt til medlemmene av H.S.-Kambo, det vil si Hjemmestyrkenes avdeling på Kambo i årene 1940–1945.

AV Oddvar Aasen

Alle som deltok i illegalt arbeid under krigen fikk i ettetid deltakerdiplom undertegnet av Kong Haakon VII. Kambo-diplomet er imidlertid av privat karakter, og virker svært så uoffisielt i sin form. Det er tydeligvis tegnet lokalt, for det viser en sprengt jernbanebro og fem soldater på vei inn i en skog. Dekorasjonene ellers er to norske flagg. Diplomet inneholder 28 navn på personer som hadde vært med i de hemmelige styrkene. Mange av navnene er kjente personer fra Kambo, som den senere ordføreren Birger Eriksen og Sverre Skaug som var en av hjemmefrontlederne i byen.

Foruten disse to står følgende navn på diplommet: Arne Arnesen, John Erlandsson, Sverre Karlsen, Knut og Thor Lorang, Ivar og Odd Palmquist, Eigill B. Berg, Konrad

Karlsen, Einar Nilsen, Aksel og Øivind Ruud, Viktor Danton, Trygve Bjerkebakke, Robert Femtegjeld, Oskar og Gunnar Eliassen, Kjell Skaug, Hein Antonsen, Alf Riis, Odd og Armand Kluge, Harry Nilsen, Eivind Torkildsen, Trygve Pedersen og Lorentz Arnesen. De aller fleste er også med på navnelista over milorgmannskaper i Avsnitt 112 som fulgte med i Mossedistriktet 1940–45».

Sabotasjeaksjoner

Diplomet kan tolkes dit at HS-Kambo var med på sabotasjeaksjonen mot jernbanebrua på Kambo 15. mars 1945. Da gjennomførte hjemmestyrkene flere aksjoner for å ødelegge skinnegangen på jernbanebroer mellom Oslo og Kornsjø. Formålet var å sinke transporten av tyske soldater

tilbake til sluttkampene i Tyskland. I mossedistriktet ble det også gjennomført aksjoner på Klevberget, Carlberg ved Dilling og jernbanestasjonene i Rygge og Råde. I ovennevnte bok står det imidlertid at aksjonen på Kambo ble gjennomført av Q-lag «Karlstad» som holdt til i Fjeldskogen i Våler. Dette tyder på at HS på Kambo ikke var direkte med i aksjonen. Men flere av de ansatte på Junker-fabrikken på Kambo hadde vakt holdet på brua, så indirekte kan de ha deltatt. En annen aksjon Kambo-guttene gjennomførte, var å sprengte et bensinlager i krysset Møllebakken–Osloveien. ■

Kilder:

«Motstandskamp og dagligliv i Mossedistriktet 1940–45».
«Moss som den er ...og var»

Gashus skole i Jeløy herred

Gashus skole lå nær veien fra Moss til Våler – litt sør for Rødsundet i Lødengfjorden. Området er nå en del av Moss kommune.

AV Arild Austad

Tidligere var det en del av Jeløy herred, som omfattet Jeløya og områder nord og øst for Moss kommune. Skolen er også omtalt som Vasbygdens skole og som Vanem skole.

Kristendom og lesing

Opplæring i den kristne tro har lange tradisjoner i vårt land, organisert av kirken. Men opplæring for yrkeslivet var noe annet. I en del byer i Norge var det latinskoler, og de var forbeholdt embetsstanden og borgerskapet. Allmuen gikk ikke der. Og hva med barna på landet? Mange foreldre mente at barna kunne få den nødvendige opplæring hjemme på gården. Der lærte de det som trengtes ved å delta i gårdsarbeidet. Myndighetene tenkte annerledes. 1739 kom den første forordning om skoler på landet. Presten og hans hjelpere skulle stå for undervisningen. 1827 kom loven om allmueskoler på landet. Barna skulle lære kristendom og lesing. Men skolebygninger var det ikke på landet. Barna ble i stedet samlet i stuer på noen gårder. Det gikk på omgang i bygda hvor de skulle være. I 1860 kom en ny lov om allmueskolen på landet som innførte utvidet skoleplikt, og nye fag som historie, geografi og naturfag. Jeløy herred var et stort område – fra Jeløya i vest til Dillingøya i øst. En tid var herredet delt i tre skolekretser. Læreren dro på omgang til Jeløya, Kambo og Vasbygden – noen uker i hver krets. Skoleplikten varte fra barna var syv år og opp til 12-13 års-alderen. Alle ble undervist sammen, både store og små. Før 1855 hadde Jeløy herred kun en lærer til å ta seg av all skole-

Utsnitt av kart over Jeløy herred, 1914. Skolen ligger ved veien fra Moss til Våler.

gang for barna. Men da ble det ansatt to lærere – en for Jeløya og en for resten av herredet. I 1861 besluttet herredstyret at Jeløy herred skulle deles inn i fire kretser. En lærer skulle betjene søndre Jeløys faste skole. Den andre læreren skulle være omgangsskolelærer og dekke nordre Jeløy samt østre og vestre Vasbygden (Kambo-området og Gashus-området). Han skulle holde skole i leide lokaler 14 uker i året.

Gashus skole

Det viste seg vanskelig å få leid lokaler, så dermed ble det besluttet å bygge et skolehus med en liten lærerbolig på Gashus. Tomta som Gashus skole sto på ble gitt til skolen av eierne av Gashus og Vanem i 1873. I 1885 ble Kambo og Gashus/Vasbygden egne skolekretser. I 1891 fikk nordre Jeløy fast skole, og lærerne i Vasbygden fikk nå ansvaret for Vasbygden og Kambo krets.

Den første skolebygningen på Gashus ble revet i 1900, og så ble den faste skolen bygd dette året. Denne

skolen fikk også lagt til seg litt jord som læreren kunne bruke til matproduksjon. I år 1900 ble Krapfoss egen skolekrets, og skolen der ble bygget 1901. Gashus skole var fådelt, dvs. hadde ikke klasser på alle trinn. I 1932 var det 36 elever fordelt på to klasser. Kretsen søkte om å få komme tilbake til tre-delt skole, men det ble avvist av skolestyret. Saken kom opp igjen i senere møter.

Barna på Dillingøya gikk på Gashus skole. Men det var ikke alltid så enkelt å komme dit. Om vinteren kunne de gå over isen og i sommerhalvåret fikk de skyss med båt. Men tidlig på vinteren når isen var usikker, og på seinvinteren – da skjedde det at barna ikke kom på skolen i det hele tatt i flere uker!

Skoleåret 1934/35 var siste året Gashus skole var i drift. Den ble nedlagt 16. august 1935. Skolebarna i kretsen ble nå overført til Krapfoss skole. Hva med barnas skolevei? Mange hadde jo allerede lang vei til Gashus. Det ble ordnet slik at skolebarna ble skyssset til Krapfoss skole med buss.

Bygningen ble i 1938 solgt til lærer Reme for 12.000 kr. Det har ikke vært skole der senere. Huset er nå en privat bolig.

Lærere på Gashus skole

Nils Reed ble født i 1858 i bygda Breim, Gloppen kommune i Nordfjord. Han tok eksamen ved Tromsø seminar i 1979 og arbeidet i Nord-Norge i mange år som lærer og klokker. 1890 ble han ansatt i Jeløy herred og fikk post på Gashus skole. Der var han i noen år, før han fikk post på Søndre Jeløy skole. Der var han til han gikk av for aldersgrensen, etter 49 års uavbrutt tjeneste i skolen! Skolebladet ga ham rosende omtale da han gikk av.

Amalie Benedikte, Nils' hustru, var også lærer. Nils og Amalie fikk syv barn – to gutter og fem jenter. Nils Reed fikk i 1923 tillatelse til å endre slektsnavnet til Ree – et navn som er godt kjent i Moss.

Nils Reed døde i januar 1932. Han fikk flott omtale i lokalavisene.

Elling Reme, var født 1866 i Innvik i Nordfjord. Han var ferdig utdannet ved lærerskolen på Stord i 1886. Han arbeidet i Hornindal og Våle i Vestfold, så i Solum. I 1895 overtok han etter Reed på Gashus. Foruten skolearbeidet var han opptatt av styre og stell, så vel i herredet som i landet forøvrig. For valget av representanter til herredsstyret sto han i 1910 på Moss Herreds Kommunale Velgerforenings valgliste. Han ble valgt til 'suppleant' (varamann) for årene 1911, 1912 og 1913.

Han giftet seg i 1914 med Aagot Christoffersen fra Jeløy.

Elling og Aagot Reme var sentrale skolepersonligheter. (Foto: Våler bygdebok I)

Skolebygningen, slik den så ut i 1964. (Foto: Digitalt museum)

Samme året var det diskusjon i skolestyret om å starte med fritt skolemateriell – at barna skulle få gratis på skolen det de trengte til undervisningen. Skolestyret innvilget 1000 kr, mot tre stemmer. Lærerforeningen var for ordningen – både av praktiske og pedagogiske hensyn. Reme var en av de som stemte imot. Han mente at folk flest var imot og ville resonnerer som så: «Jeg sørger for mine barn, andre får sørge for sine».

Elling Reme var veldig flink med språkbruk. I 1916 deltok han i en konkurranse om å skrive en Nordfjordsang; med nærmere 60 deltagere. Elling Reme vant! I 1930 skrev han en malmfull hymne om Østfold – «Østfoldsangen». Den vakte en samstemmig anerkjennelse over hele fylket, iflg. avisa Glommen.

Elling Reme var i 1921 med i en kommunal komite som utredet spørsmålet om kommunal alderdomspensjon i herredet. Ordningen ble vedtatt etter en del diskusjon om betingelsene for å få denne pensjonen. Reme ble valgt til varamann i styret for denne ordningen.

Elling Reme arbeidet som lærer i Jeløy herred i 41 år. Han tok avskjed i 1935 og døde i 1938. Han fikk da fin omtale i Moss Avis: Kunnskapsrik, saklig og samvittighetsfull. Og han var en munter og hyggelig mann som bevarte sitt ungdommelige sinn til det siste.

I 1927 kjøpte Elling gården Nordre Rød, men fortsatte å bo på Gashus skole så lenge han levde. Det var kona Aagot som ville ha gårdsbruk. Hun kom fra gården Røre på Jeløy. Til Gashus skole hørte et lite bruk som Aagot tok seg av. I tillegg drev hun håndarbeidsundervisning på skolen. På 80-årsdagen fikk hun rosende omtale i Moss Avis: Enestående godt humør, naturlig åpen og likefrem. Hennes glade vesen kunne ikke unngå å påvirke hennes omgivelser. Aagot døde i 1972. ■

Kilder:

Moss Avis, 1908, 1932, 1935, 1938, 1965
Moss Socialdemokrat, 1914
Moss herred: 1814-1914, 1914
Norsk ungdom (Oslo : 1916-1992) : medlemsblad for Noregs ungdomslag. 1919-20 Vol. 6
Skolebladet (Oslo) 1928 Vol. 31 og 1932 Vol. 35
Norske skolefolk, 1934
Kortfattet lokalhistorie for Moss til bruk i skolen, 1978
De historiske hendelsene i Moss i 1814, 2004
Stortingsforhandlinger 1970/71 Vol. 115 Nr. 4b
Moss bys historie: Perioden 1700-1800, 1989
Lokalhistorien om Krapfoss, 1995
Støylar i gamle Innvik og Utvik sokn

Nordre Jeløy skole

Nord på Jeløya, tett ved Nesveien, og like ved Aas Søndre, ligger to bygninger som var skole for mange år siden – Nordre Jeløy skole. På gården Aas Søndre var det omgangsskole før Nordre Jeløy skole ble bygd.

AV Arild Austad

Trengte barna skolegang i gamle dager? Var det ikke nok at de voksne viste dem hvordan saker og ting skulle gjøres hjemme? Nei, barna skulle læres opp i den kristne tro, og senere i lesing, regning og andre skolefag. Den første forordning om skoler på landet kom i 1739. Da skulle presten og hjelperne hans stå for undervisningen. I 1827 kom loven om allmueskoler på landet. Men hvor skulle undervisningen foregå? Før det ble bygget skolehus måtte læreren og elevene holde til i egnede lokaler på gårdene i distriktet. Barna hadde plikt til å møte på skolen fra de var 7 år og opp til 12-13 års-alderen. Undervisningen foregikk samlet, ikke klassevis.

Det var ikke mange lærere i Jeløy herred. Før 1855 var det bare en lærer som tok seg av all skolegang for barna. Men så ble det ansatt to lærere – en for hele Jeløya og en for resten av herredet. Nok å gjøre for de

Utsnitt av kart over Jeløy herred, 1914. Aas Søndre ligger rett ved bokstaven M.

to, sikkert! Seks år senere, i 1861, ble det en omorganisering. Jeløy herred ble delt i fire skolekretser. På søndre Jeløy var det fast skole som den ene læreren skulle ta seg av. Den andre ble omgangsskolelærer og fikk ansvaret for nordre Jeløy samt resten av herredet på fastlandet. Han skulle

holde skole i leide lokaler i 14 uker i året. På Aas Søndre var et slikt lokale.

Nordre Jeløy skole

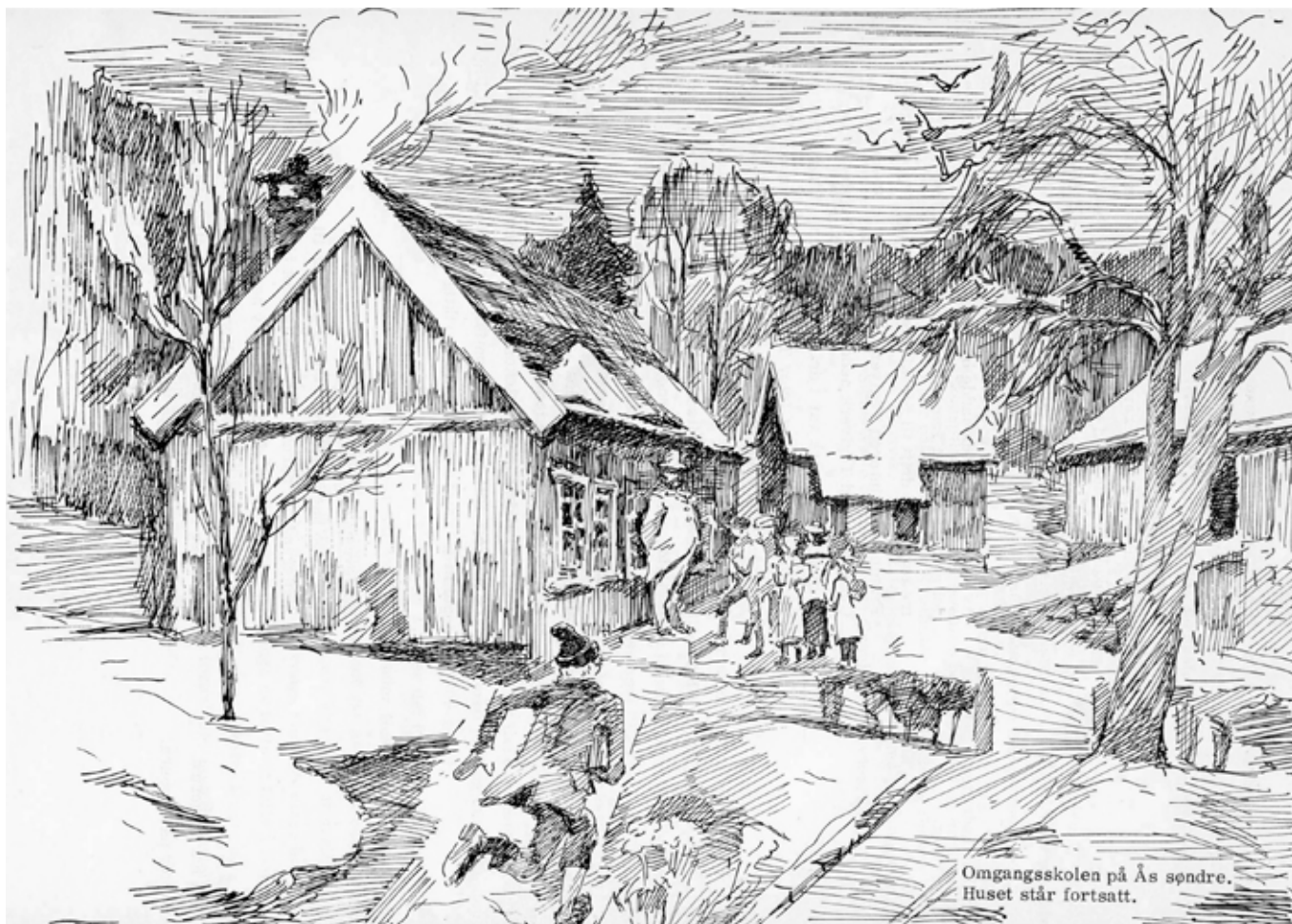
I 1885 kom det et skolehus på nordre Jeløy. Søndre Jeløy hadde da hatt fast skole i mange år. Det var gamle Hoppern skole – med et skoleværelse og en liten, svært enkel familiebolig for læreren. Men i 1885 var altså turen kommet til nordre Jeløy. Her ble det bygd skolehus med familiebolig. Jeløy herred satset stort på skoler på slutten av 1800-tallet og noen år fremover. Antall lærere og lærerinner i faste poster steg fra 2 til 15, pluss en del timelærerinner.

Olaf Aas, fra Aas Søndre, ble intervjuet av Moss Dagblad i 1983 – han var da 85 år. På folkeskolen gikk han på Nordre Jeløy skole. Det var skolegang tre dager i uken, og skolen besto av en bygning med ett lite skoleværelse. Klassene var ikke så store den gangen.

I 1913 ble det oppført ny skolebygning på nordre Jeløy. Den gamle

Skolebygningen fra 1913 og skolebygningen fra 1885, nå: boliger. (Foto: Arild Austad)

Omgangsskolen på Ås søndre.
Huset står fortsatt.

Omgangsskolen på Aas Søndre. (Edmund Rees tegning fra 'Kortfattet lokalhistorie for Moss til bruk i skolen')

ble gjort om til lærerbolig. Begge bygningene står der fortsatt. Det er Nesveien 441, som er den eldste bygningen, og Nesveien 443 som er den nyeste.

Moss Avis hadde i 1984 intervju med Trygve Wang. Han hadde vært elev på Nordre Jeløy skole og hadde et spesielt minne derfra: 17. mai 1924 fikk han bære skolens fane i barnetoget. Han forteller at fanen var malt av Jacob Sømme – kunstmaleren som bodde på Bergersborg, Jeløy. Motivet på fanen var utsikten fra Fuglevik med en del kornnek i forgrunnen. Denne fanen skulle Trygve gjerne vite hvor var.

Samme avis hadde i 1972 en artikkel om at eiendommen «Nordre Jeløy skole» var til salgs igjen:

«Eiendommen som er på et par mål og omfatter to skolehus, har skiftet eier noen ganger siden den ble drevet som skole til like før krigen. ... Johan Aas, som gikk ut fra N. Jeløy

skole i 1909 kan fortelle til Moss Avis at da skolen ble nedlagt gikk bare sønnen til læreren der. Det var noen år før krigen. Da var de fleste elever overført til Søndre Jeløy skole..»

I 1932 vedtok skolestyret å overføre skolebiblioteket ved Nordre Jeløy skole til Søndre Jeløy skole. Skolen på nordre Jeløy ble nedlagt i 1830-årene.

1938 ble skolen solgt til kaptein N. H. Damnæs for 12.500 kr. Alle elevene fra nordre Jeløy skolekrets ble da skyssset med buss til Søndre Jeløy skole.

Lærere på Nordre Jeløy skole

En finner i oversikter mange som har vært lærere på Jeløy, men det er vanskelig å finne akkurat hvem som var på Nordre Jeløy skole. En lærer fant jeg: Mads Henrik Hødal er med i Norges handels-kalender for 26/26 og 28/29. Foruten å være lærer var han med i herredsstyret i noen peri-

oder og hadde forskjellige offentlige verv i Jeløy herred; bl.a. domsmann, medlem av vergerådet og kommunerevisor. ■

Kilder:

Edfeldt, Per, 1978, Kortfattet lokalhistorie for Moss til bruk i skolen
Moss herred : 1814-1914
Moss Avis 1898, 1908, 1932, 1938, 1972 og 1984
Moss Tilskuer 1904
Moss Aftenblad 1906 og 1908
Moss Dagblad 1983
Moss Byleksikon
Norges handels-kalender 1928/29

TIPS: Se artikkel i Strandsitteren «Jeløys skoler» av Ole Peder Kjeldstadli, 15. november 2014

Et glemt skirenn og fortidas fyldige sportsjournalistikk

Lokalhistorikere har gjerne arkiver og jubileumsberetninger å ty til, men da jeg ville friske opp minnet om «Østfolds Birkebeinerrenn» mellom Moss og Sarpsborg fra 1937 til 1953, hadde skiklubbene lite å bidra med. I lokalavisene ble det derimot et morsomt møte med sportsjournalistikken før tv-en overtok.

AV Anders Ericson

Det vågale fire mil lange Østfoldrennet var ett av mange turrenn etter at Birken hadde slått an tonen i 1932. Arrangørene var Sarpsborg og Moss skiklubber, men i sistnevntes 75 års jubileumsbok, «Skigleder i løyper og bakker», står det fint lite. Og den førstnevnte fusjonerte med Sarpsborg Idrettslag i 1960 og har siden sysla mest med alpint vinterstid. Noen veteraner i Trøsken IL har derimot gravd fram litt fra hukommelsen.

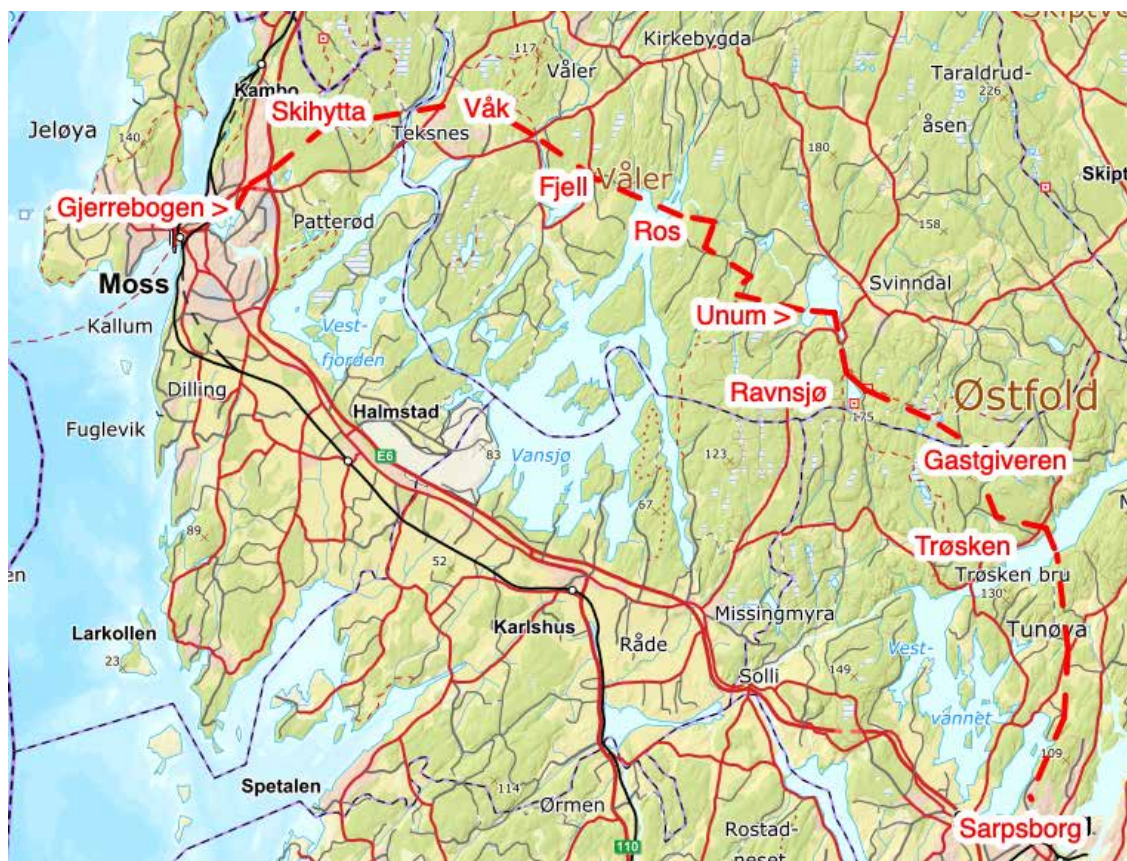
Starten på en tradisjon

Det første rennet var i 1937. Avisdekninga ble overveldende, både av nyhetens interesse og fordi det ble så vellykka. Ifølge Sarpsborg Arbeiderblad (SA) er det start «fra Sarpsborg Skiklubs hytte, og innkomsten er ved hytten til Moss Skiklubb. ... deltagerne må være godt kledt, og de skal ha ryggsekk som skal inneholde undertøi og strømper til omskift. Det er dog full anledning til å ta med sig mere tøy, samt termosflaske med

suppe eller te o. lign, samt smøring og snebriller for de som ønsker det».

De skulle gått mellom skihyttene, men alt første året må vi notere et avvik. Starten ble flytta ei halv mil lenger sør, til Sarpsborg Bryggeri på Kurland. SA opplyser: «Man har av disponent Egenæss fått utlånt spise-lokalet, hvor løperne så får skifte, en ordning som deltagerne sikkert er tilfreds med».

Ifølge Fredriksstad Blad (FB) var 134 påmeldt: «Flesteparten av deltag-

Østfoldrennets hovedtrasé, med noen stedsnavn nevnt i artikkelen. Der det også går fram at det ble noen avvik, spesielt i begge ender. Takk til Helge Jodalén, DNT Vansjø. (© Kartverket)

erne er fra Moss, men også Fredrikstad, Indre Østfold og Sarpsborg er godt representert».

Sportsjournalistene slår seg løs

Moss Avis (MA) brukte hele tre spalter på rennet i det daværende fullformatet, det dobbelte av dagens tabloid. Her noen utdrag, som avslører en avisjournalistikk svært forskjellig fra nåtidens kjendisfokus:

«Det drysset med sne, men en litt for sterk vind ga sneen så sterk fart, at den trengte sig gjennom og satte sig f.eks. fast i øienhår, og generte også ellers ... Langs hele løipa stod sneen på tvers av banen. De første fikk tungt føre, gliden var ikke perfekt og stavtakene blev ikke faste. ... Antrekket ved starten var forskjellig. Heldigvis hadde fornuften seiret nesten over alt: solid antrekk for vind og vær. Enkelte hadde klædd sig som for en søndagstur med solskinn, men de angret sikkert. Favorittene var klædd i dunlerret eller tykkere stoff. ... Sekker var påbudt, men sekkene hang på forskjellig vis. Noen hadde knytt den høit oppe på ryggen, som marsjgjengere, og atter andre hadde sekkene som almindelig turløpene. Det foregikk også mange morsomme episoder på turen. Det var bl.a. en som hadde brukket sine ski, like efter kom det en som hadde et par Splitkein som passet, og løperen var ikke snauere enn at han spurte å få kjøpt skiene, noe som den annen gikk med på da han hørte at vedkommende vilde betale kontant. ... Løipen som fra først av var regnet ut til å måle ca. 35 km. var nok nærmere 40. og grunnen var den at løipen måtte legges om ved alle tjern og vann, da man var redd for tøvær og således at vannet skulde trenge op på isen». ... Første mann til mål var «Fritz Anker Rasch fra Halden ... Han hadde ledet så å si hele veien og hadde hatt en strid tårn med å brøite løipa. ... Innkomsten var henlagt til Vannemtjernet 200 m. øst for Moss Skiklubb's hytte».

MA nevnte kort at også ei kvinne deltok, mens de i SA var mer opptatt av likestilling, likevel på en måte som ikke helt hadde passert i dag: «Et mor-

Toppen på Moss Avis' tre spalters dekning av det første rennet, 15.mars 1937

somt innslag var at en dame startet sammen med turklassen, nemlig frk. Bergljot Toftner, Moss. Ved avslutningen av løipa hadde hun notert sig for en tid av 5.53.37, hvilket var fullstendig tilstrekkelig for merket».

Jeg finner ikke kvinner nevnt i senere reportasjer eller resultatlistene.

Også SA appellerte til lesernes hunger etter drama: «Man kunde nesten ikke la være å ha en smule medynk med dem løperne, for det snedde tett, og en generende sno bet ganske kraftig i kinnene. ... Kringkastingsreporter [Fredrikstad kringkaster, min merknad] gav visstnok uttrykk for at det var hendt en alvorlig ulykke idet han innstendig bad en læge fra Moss å innfinne sig. Dette førte naturligvis til at publikum, trodde det verste. Foranledningen til denne meddelelse var at Rolf Jegstad, Hafslund, like efter avsluttet løp fikk krampe i benene. Han blev av noen karer båret op til hytten, hvor arrangørene hadde sørget for at det var en læge. Og efter en stunds massasje var gutten all right».

Skiftende vintre før også

Traseen måtte varieres noe etter temperatur, snødybde og overvann, eller lavlandet måtte unngås helt. I tillegg til sju væravhengige avlysninger, førte idrettsboikotten under okkupasjonen til ytterligere fem. Men de fem som ble gjennomført må ha vært store løft for arrangørene og for mange medlemmer og andre som stilte som funksjonærer.

Starten i 1938 skulle vært i Moss, men rennet ble avlyst på grunn av «snemangel». Vi finner en notis i MA om at det hadde gått av stabelen – i Halden!? Men arrangøren der, Gimle IL, har utklippbøker som avslører at det gjaldt Østfoldmesterskapet.

Om 1939 strides kildene. Avisene er klare på avlysning «på grunn av snemangel». Men så skriver MA – 36 år seinere – om Aasmund Erøy på 60-årsdagen hans. Vansjø/Svinn-dal-løperen hadde 34 starter i Birken og to premier i Holmenkollen, og i Østfoldrennet «leverte han en glimrende innsats» og vant – i 1939! Helt uten konkurrenter, da? Han vant også i -48 og -50.

I 1940 var det ifølge MA tre turklasser og tre for «premierte». Dette var de som hadde «premie i 17 km eller lengere langrenn i kretsrenn eller større renn», også kalt «racere» eller «rasere». 168 var påmeldt. Her får vi at vite at den obligatoriske ryggsekken skulle veie minst seks kilo. Starten var på skihytta, og Moss skiklubb hadde ansvar for løypa fram til Ravnsjø, og sarpingene videre. De sistnevnte måtte brått legge om løypa ned mot Minge vann, da den «av ubetensomme og forståelsesløse tømmerkjørere er blitt brukt som tømmervei». Siste tråkking av den ett-spors løypa fant vanligvis sted samme morgen, om det hadde snødd om natta. Først på 1960-tallet ble snøskutere vanlig til løypepreparering.

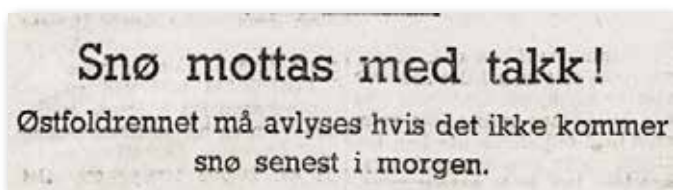
Men avisene var uenige om hvor mål var. Én skreiv Sarpsborg stadion,

en annen Sarpsborg Bryggeri. Det siste sammenfaller med sannheten, nemlig Glengs fotballbane, nabo til bryggeriet. Indre Smaalenene skriver ellers at: «Det var kaldt og løperne fikk snoen fra siden. Mange forfrøs ansikt og hender, så de vil nok lenge ha ikke nettop hyggelige minner fra dette løpet». Det var «førstehjelpsstasjoner ved alle farlige utforkjøringer ... Skibrekk var det en drøss av, og det inntraff også noen uhell av mer alvorlig art». «Et par benbrudd», heter det i ØS. Rennets eldstemann (68) ble «etter alvorlig henstilling» overtalt til å bryte etter at mørket hadde falt på. Uheldig var det også at premieutdelinga på Festiviteten ble forsinka med fire timer, til kl. 23.00.

Det var ingen matstasjon dette året, og etterpå ble dette kritisert i avisene. Tanken var at løperne kunne ha mat og drikke i sekken, men det «var få løpere som hadde hele termos-

flasker da de hadde tiltenkt sin egen matstasjon». I dag er «innmaten» i termos av rustfritt stål, i motsetning til skjørt glass på den tida.

Helge Jodalen, aktivist i DNT Vansjø, understreker i dag hvor krevende rennet må ha vært, på tvers av alle

Overskrift i Moss Avis 27. Februar 1946

høydedraga som går nord-sør, typisk ved Høljedal øst for Ros. Der røyk det nok noen termos etter fall.

Gjenreiseing, også av skisporten

Så skulle det vært renn igjen i 1946, med start ved Holleby nord på Tuneøya, for det var lite snø lenger nede. Til Sarpen sier arrangøren at «vi gikk opp vår del av løypa fra Haslia til Båtslangen [Boslangen ved

Sæbyvannet, min merkn.] søndag og den var finfin, men videre innover er den håpløs. Det er noen stygge utforkjøringer hvor det trenges mye sne enda». I to fulle uker ble avisleserne detaljorientert om snøforholda, inntil avlysning ble kunngjort den 28.

februar. Likevel: «Det er meningen å søke kretsen om å få avholde rennet den 17. mars, forutsatt at det er kommet mer sne da». Deretter var det tyst.

I mossingenes jubileumsbok heter det at deres egen Knut Lyby vant i 1947, men

ut over terminlista er det ingenting i avisene om renn det året. Derimot vant han fire år seinere.

Det ble renn i 1948, med start ved Sarpsborg Bryggeri, men det var delte meninger om antall deltakere og om føreforholda. Ifølge Halden Arbeiderblad (HA) var det påmeldt 160, men 30 møtte ikke fram og 15 brøyt. Jubileumsboka til Vansjø/Svinndal IL opererer med 100 deltakere.

Ryggesokningen Knut Lyby gikk for Moss Skiklubb da han vant rennet i 1951 og samtidig Unumpokalen, som ble gitt for beste tid uansett klasse. (Foto: Anne Kari Lyby)

I boka heter det at med unntak av overvann, var det «fine løyper», mens ifølge HA ble det «et fælt slit for løperne. Føret var elendig, og en rekke av deltakerne smurte skiene om opptil 7 ganger». Nå skreiv også den landsdekkende idrettsavisa Sportsmanden om «Østfolds største og mest krevende skirenn». Vinneren, Aasmund Erøy, virka «helt uberørt av løpet, og gikk over mål med tiden 3.54.06. — Det er den beste tid som er oppnådd enda det i år var ca. 5 km lengre enn vanlig, idet innkomsten var i slalåmbakken ved Moss». Trolig i bønn av denne bakken, ved daværende Gjerrebogen gård i bukta ved Nedre Vansjø.

Noe også MA slår fast, mens arrangøren i sin egen jubileumsbok hevder løperne gikk «helt inn i bykjernen ... via Noreødegården, Lauersbakke, Grindvold, Mossebakken, Gjerrebogen og videre over Vansjø-isen». Uansett var dette tre tiår før blokkene reiste seg på toppen der, med gateadresse etter klubbens egen slalåmbakke.

Året etter, i 1949, skulle rennet gått 6. mars, men det er ingen ting i avisene, bortsett fra 2. mars. i MA: «I går ble det plukket utsprungne hestehov også i Våler».

En viss angst for rennets framtid skyldtes ikke bare været. Sarpingene innførte året før «startforbud for medlemmene for deltakelse i andre renn». Og samtidig ble bedriftsidretten invitert med, noe som tidligere var utelukka. Men det førte ikke til flere påmeldte.

I 1950 var det start i Moss ved ski-hytta og mål ved Nationalhytta. I SA heter det at «Det største handicap hadde de som lå først i løypa». Og: «løpet under gårsdagens føreforhold kan bli for krevende for en turløper av Østfoldnivå. Flere av deltakerne klaget over krampe både i armer og bein». Av 87 startende brøyt 15. MA la til at «På vannene var alt som heter

Nye og gamle løypeskilt ved Sæbybunn, nede til venstre bla. til «Sarpborg». Da DNT Vansjø satte opp nye, valgte de å bevare noen av de gamle, som ble satt opp av Moss skiklubb, trolig for rundt femti år siden.

snø forsvunnet og det var bare sørpe og bløt is igjen». Sarpen bidro med resultater for 60 løpere og inntrykk også fra omgivelsene: «Vannet siklet og randt under dommerbordet. De måtte grave renner i snøen for å sitte noenlunde tørrskodd. Og sola varmet og folk heiet». Avisen siterte vinneren, Aasmund Erøy, som «hadde brukket tuppen i en kneik ... «Får håpe den sitter fram ti! mål», sa han.

Unumpokalen ble nå nevnt som premie for dagens beste tid, uansett klasse. Nå får vi også innblikk i menyen på matstasjonen: «havresuppe, varm melk, sukkervann og litt fastere føde i form av rundstykker og smørbrød».

En tradisjon som smelta bort

Året etter var det påmeldt også to svensker, av i alt 150, nå med start fra Agnalt skole ved Trøsken, mens mål var på Melløs stadion. 130 fullførte. Vant gjorde Moss skiklubb Knut Lyby, på gode 2.56.27, men årets løype var «bare» 39 km.

Jeg har bare funnet ett deltakerintervju fra Østfoldrenna. Til Moss Arbeiderblad sier Lyby i 1951 bl.a. at

løypa «var litt for krevende til å være turløype». Og for oss i dag er det interessant når det går opp for journalisten at «Vi er du, det er merkelig hvor lett det er å komme i god kontakt med idrettsfolk». Først tju år seinere vant du-formen fram i norske medier.

Om 1952 er det ingenting å lese. Og året etter var rennet planlagt så tidlig som 7. januar – med håp om vinter? Men det slo feil. I 1954 skulle start vært ved Vanemskillet. Etter utsetting med tradisjonell begrunnelse kom det likevel snø, men ikke før var løypetråkkerne i sving, så måtte det avlyses på grunn av for få påmeldte.

Det aller siste å lese om Østfoldrennet er en notis i Sarpen i 1967 om at Trøsken IL ville starte det opp igjen, men at kretsen ikke hadde ført det opp på terminlista.

Østfoldrennet var ikke det eneste turrennet som døde ut på den tida. I tillegg til snøløse vintre syntes vel de mest ivrige at reisa til Rena og Birken var overkommelig. Men det er overraskende at arrangørene sjøl har glemt hele greia.

Men Moss skiklubb jubileumsbok forteller om et «biprodukt» av rennet: Fra 1956 arrangerte de og Moss Avis «Søndagens løype», med busstransport ut i skauen: «Opptil fire busser kjørte hver gang, og nye startsteder – stadig lengre vekk fra Moss – ble tatt i bruk: ... Fra Unum fulgte man «Sarpborgløypa» tilbake til Moss via Ros, Fjeld og Sunda ... I 1959 ble ... en av turene strukket enda litt lenger, med start på Agnalt skole ved Trøsken. Derfra gikk turen via Haregjellen, Kjerringåsen, Ravnsjø og Unum til Moss».

Og i heftet «25 skiturer i Mossemarka» fra 2009 tilsvarer «Tur nr. 17» Moss sin halvpart av Østfoldrennet. Og løypa gjennom Våler er tegna inn på DNTs turkart. Mens rennet er glemt, hevder i alle fall veteraner jeg har snakka med at «Sarpborgløypa» fortsatt er et begrep. ■

Den siste løypebrøyteren

Etter mye sondering med skiklubber, historielag, Vansjø båtforening, DNT Vansjø med flere, fikk jeg endelig los på en ekte veteran fra Østfoldrennet; 95-åringen Bjørn Amundsen på Trollerød ved Agnalt.

AV Anders Ericson

Han sitter i vindfanget når jeg kommer, en av de første aprildagene da det minner litt om vårlige temperaturer. Han følger med på et barnebarn som klargjør transport av en travhest til Bjerke.

– Jo, jeg gikk Østfoldrennet et år, forteller han.

– Vi starta fra Agnalt skole. Det var dårlig med snø den vinteren, derfor kunne vi ikke starte nærmere byen. Ifølge lokalavisene som intervjueren har pløyd, må det ha vært i 1951, det siste rennet som ble gjennomført.

– Det var mye stein i løypa, og en del overvann, så vi vassa til anklene noen steder. Og vi måtte nærmest brøyte løypa sjøl. Det var jo lenge før snøskutere ble brukt til oppkjøring. På Unum var det matstasjon, husker jeg.

– Gikk dere over Gastgiveren, lurer jeg på? Denne høyeste toppen i Sarpsborg kommune, tidligere Tune, er hele 216 meter over havet.

Bjørn Amundsen (95) fra Agnalt er trolig den siste gjenlevende som gikk rennet. (Foto: Anders Ericson)

Et sted står det at løpet gikk «over Gastgiveren».

– Nei, jeg mener vi gikk langs myrane nordafor. Det er veldig bratt ned fra toppen, men det er alltid skispor å se der oppe.

Han virker fornøyd når jeg kan referere fra ei lokalavis at Trøsken IL hadde 13 mann på startstreken det året.

– Trøsken var ikke arrangør, men vi deltok jo. Jeg var med på å stifte Trøsken IL i 1945, og jeg ledet arbeidet med hytta på Harahjellen, som sto ferdig tjue år seinere. Og det samme med lysløypa.

Om det har vært vanskelig å finne lesestoff om Østfoldrennet, er det problemfritt å finne noe om Bjørn. For eksempel i SA i 1994 har de et helsides intervju med ildsjelen fra Trøsken, avbildet på den beltegående løypemaskinen, anskaffa i 1987, som han preparerte både lysløypa med og hele løypenettet i området. ■

SpareBank
ØSTFOLD·AKERSHUS

Tro det eller ei, denne historien er sann

AV Jan Tollefsen

V i som vokste opp på 1950-tallet minnes Einar Gerhardsen med ærefrykt. Mange gjør det fremdeles, uansett politisk ståsted. Da han døde i 1987 hadde han rukket å bli hele 90 år. Sin høye alder til tross, var han en skattet foredragsholder helt til det siste, og i 1984 sto hans navn som vanlig øverst på listen over foretrukne 1. mai-talere en rekke steder i kongeriket, også i Moss – trodde han. Han valgte Moss fordi han simpelthen ikke kunne si nei til invitasjonen fra trofaste partikamerater i industribyen, som sågar hadde spandert en byste av ham på Kirketorget, laget av selveste Nils Aas, og avduket av byens legendariske Ap-ordfører Emil Andersen, selvsagt med Landsfaderen til stede. Intet mindre. Det var riktignok i 1970, men han husket det som om det var i går, fortalte han meg på telefon da Moss Avis dagen før dagen ville vite hvordan han opplevde å bli vraket som 1. mai-taler av sine egne. Han tok det tungt og la heller ikke skjul på det, men var slett ikke var sikker på om det var hans egne han hadde å takke.

Joda, visst var han blitt en gammel mann, sa han. Orket ikke lenger å utkjempes de største slagene, men et sted gikk dog grensen. Han fortalte at han ble invitert til Moss i god tid før 1. mai, og da dagen nærmet seg, ringte han partikontoret for å få bekreftet klokkeslettet. Det ble en telefonsamtale han garantert tok med seg i graven tre år senere. Der og da fikk han beskjed om at Moss Samorg hadde vraket ham til fordel for en annen hovedtaler, men at han, som plaster på såret, var invitert til å tale

Det står en byste av Einar Gerhardsen på Kirketorget i Moss, laget av selveste Nils Aas, og avduket av byens legendariske Ap-ordfører Emil Andersen i 1970, selvsagt med Landsfaderen til stede. (Foto: Geir Hansen)

på et lukket møte for partiets pensjonister, med bevertning og gammeldans i Samfunnssalen. Etter å ha tatt betenkningstid, sa Landsfaderen seg villig til å komme til Moss og fremføre sin 1. mai-tale, under den klare forutsetning at møtet skulle være åpent for alle.

I 1984 hadde ingen hørt om internett eller smarttelefoner. Sosiale medier eksisterte ikke. Allikevel ble Moss Samorgs nei til Gerhardsen en nasjonal snakkis i løpet av noen timer. Rikspressen kastet seg rundt og sendte garvede journalister til Moss, ikke for å lytte til budskapet fra dagens hovedtaler, en klubbformann på Stabburet som helt uforstyldt måtte ta del i kaoset fordi han hadde gjort som Gerhardsen, svart høflig ja til en invitasjon. Det var Landsfaderen alle ville høre på, enda

han for første gang i sitt 87 år lange liv hadde fått taleforbud i friluft. For sikkerhets skyld vedtok styret i Moss Arbeiderparti, fremdeles rystet over å ha blitt politisk overkjørt av venstresiden i 1. mai-komiteen, å boikotte demonstrasjonstoget og det påfølgende hovedarrangementet. Partiformann Paul Erik Krogs vold avleverte budskapet utenfor partikontoret i Løkkegaten med gravalvor i stemmen, etter et ekstraordinært styremøte på formiddagen 1. mai, og det til et oppsiktsvekkende stort pressekorps, med hovedstadsaviser og Dagsrevyen i spissen.

Timer senere ankom partistyret Samfunnssalen sammen med dagens hovedperson. Folk sto som sild i tønne og ventet foran rådhuset. Stemningen var amper blant de mange som hadde vært ute i god

tid for å sikre seg et ledig sete, men som allikevel ble nektet adgang til møtelokalet fordi de manglet parti-bok og dåpsattest. Gerhardsen ble mottatt med rungende applaus, nærmest som en rockestjerne, og han holdt fast ved kravet om at møtet skulle være åpent for alle. Han var ikke kommet ens ærend til Moss for å tale til en håndfull pensjonister bak lukket dør. Han ville tale til alle som sto og ventet i borggården, men etter nok en heftig meningsutveksling, måtte han motvillig akseptere at de som av «formelle» årsaker ikke kunne inviteres inn til bevertning og gammeldans, i det minste skulle få anledning til å høre talen via det store høytaleranlegget som var rigget opp i borggården. De fleste gikk skuffet hjem. Talen ble overført via to mindre høytalere som var plassert på trappa utenfor Samfunns-salen, og som bare de som sto aller nærmest hørte. Det overrasket ingen at arrangøren ikke klarte å få det store høytaleranlegget til å virke.

Offisielt ble medlemmene i 1. mai-komiteen aldri enige om annet enn at misæren skyldtes en misforståelse. Hvem som misforsto hvem er en annen historie. Lederen i Sam-org hadde i alle fall lite å bidra med i sakens anledning. Han gjorde seg utilgjengelig for pressen da det fosskokte i borggården. Egentlig forteller historien det meste om steile fronter og politiske dragkamper på venstresiden i norsk politikk på 1980-tallet. Som en klok mann en gang sa det: I politikken har du ingen venner, bare medsammensvorne.

I år er det 40 år siden 1. mai-rabalderet i Moss ble oppslag på Dags-revyen, men noen jubileer vil av gode grunner alltid bli forbigått i stillhet. Dette er et av dem. ■

SMÅNYTT

PROTESTFERJE TIL OSLO

Streik er en vanlig, og lovlig, aksjonsform i arbeidslivet. Men arbeiderbevegelsen har også en rekke flere aksjonsformer.

Her er en historie om mer kreative former for å få gjennom faglige krav. Vi er på 1970-tallet, og i 1977 kom det en rapport fra Ulveseth-utvalget. Her ble det foreslått dramatiske omstruktureringer av verftsindustrien i Norge. Dette ble etter hvert et tema for alle skips-byggerkonferanser, som den gang ble avholdt hvert år for verftene rundt Oslofjorden. Tendensene til nedbygging av skipsbyggeriene skjøt fart utover på 1980-tallet, og i 1984 var det Moss Verft, Horten Verft og Drammen Slip som var arrangør av skipsbyggerkonferansen. Her ble det lagt opp til en særegen aksjonsform: En av Bastøferjene skulle fylles opp med 400 fagorganiserte fra skipsverftene, og reise til Oslo for å legge fram sine krav for Stortinget. Samtidig skulle samtlige verftsklubber streike en time i protest mot myndighetene politikk. Aksjonen ble gjennomført 24. oktober 1984, med full oppslutning og stor mediedekning. Men selv om den originale aksjonsformen var vellykket, skjedde det lite positivt fra Willoch-regjeringen og fra Stortinget. I løpet av få år ble flere av skipsverftene nedlagt. ■

Foto: Lars Skytøen (i midten) var leder for Norsk Jern og Metall i 1984. Her flankeres han av tillitsvalgte fra Moss: Bjørn Bangstein (t.v.) og Fredrik A. Johansen. (Foto: Moss Dagblad)

SMÅNYTT

SORENSKRIVER HAUSMANS DAGBOK

Christian Larsen Hausmann ble utnevnt til sorenskriver i Moss i 1891 og var en av byens personligheter som det gikk mange historier om. Han bodde på Grimsrød gård hvor han også hadde kontor. Etter hans mening var en sorenskriver høyt hevet over alle andre, et godt stykke under på rangstigen kom politimesteren, presten og annen øvrighet. Hausmann var en hissigpropp og la aldri skjul på hva han mente. Hans fullmektiger ble lønnet av ham personlig, men han var alltid misfornøyd med hva de gjorde.

C. L. Hausmann førte nøyaktig dagbok. Der skrev han sin mening om hver av sine ansatte og deres arbeid som han var misfornøyd med. Ofte ganske injurierende. Deretter la han dagboken åpen på pulten så alle de ansatte selv kunne lese hva han hadde skrevet. Da han kom til Moss var han langt over dagens pensjonsalder, men etter en gammel bestemmelse kunne han fungere som sorenskriver så lenge han selv ville. Da han var 82 år gammel, søkte han endelig om avskjed. Søknaden ble innvilget allerede dagen etter. Likevel fikk han en vei på Grimsrørdjordet oppkalt etter seg. ■

Veteranbillopet Oslofjorden rundt - med lunsjpause i Moss

I 1957 ble det arrangert et veteranbillop som ble kalt «Oslofjorden rundt». I dette løpet stanset bilene i flere byer, og Moss var en av stoppestedene.

AV Arve Tomt Gundersen

Heldigvis for oss var fotograf Johan Rynnås på plass. Året 1957 kan i dag virke som veldig lenge siden, men allerede i 1957 hadde de eldste automobilene rukket å bli veteranbiler. «Oslofjorden rundt» skulle gå inn i historien som Norges aller første veteranbillop, og hovedsponsor var Bertel O. Steen. Sjølv om bilracet ble gjennomført i Norge, var det flest utenlandske deltakere.

Oslofjorden rundt 1957
«Oslofjorden rundt» ble arrangert av Kongelig Norsk Automobilforbund (KNA) og Norsk Veteranvogn Klub i 1957. For deltakerne var det ikke bare en konkurranse om hvem som kunne rulle rundt i den mest stilfulle veteranbilen, men også om hvem som kunne kle seg som om de akkurat hadde reist tilbake i tiden. Så det var en slags moteriktig reise gjennom

bilhistorien, der dresskoder var like viktige som alderen på bilen.

Festningen i Oslo ble forvandlet til en catwalk for rullende skatter den 13. mai 1957. Vintagebiler sto utstilt som stolte modeller på Festningsplassen, og eierne struttet rundt som bilens personlige motedesignere. For å toppe det hele ble det arrangert en skjønnhetskonkurranse. De kåret ikke fruens skjønnhet i passasjer-

Førerne i «Oslofjorden rundt» konkurrerte også om beste nostalgiske kle-smøte. (Foto: NRK)

Billøpet startet
i Oslo.
(Foto: Dagbladet)

setet, men heller bilens utvendige sjarm. «Miss Veteranbil 1957» – en prestisjefyllt tittel som alle gamle firehjulinger drømte om å vinne.

Ærefull aldring

Løpet var delt opp i fem klasser, med alderskategorier. Ingen diskriminering her; bare ærefull aldring. Startskuddet for det nostalgiske karnevalet var 15. mai. Bildet av veteranbilene som suser av sted rundt Oslofjorden gir oss et glimt av en tid da bilene hadde personlighet, før de ble redusert til sjelløse metallbeist. De var ikke bare kjøretøy; de var rett og slett statusuttrykk på hjul.

Løpet startet i hovedstaden, og hadde en reiserute som ville få enhver GPS til å gråte av misunnelse. Drammen, Tønsberg og Larvik sto på programmet som stoppesteder. Ruten til veteranbilene gikk innom alle de sjarmerende kyststedene, der veiene ennå var like brede som dagens sykkelstier.

I Vestfold hadde skolebarna fått en fridag for å være vitne til dette historiske billøpet. Som moderne tidsreisende hadde de fått en smak av fortiden. Biler og sjåførere ble hyllet langs veiene.

I Larvik lå skipet Peter Wessel. Biler ble lastet om bord og fikk seile over til Fredrikstad. I Fredrikstad,

Veteranbilene ble stilt opp på en lang rekke på Nedre Torv i Moss. (Foto Johan Rynnås)

fikk veteranbilene en velfortjent hvil, mens eierne gikk på fest.

Neste morgen, 16. mai, klokken 10.00 presis, startet veteranbilene sine motorer igjen. Denne gangen med kurs mot Moss. I Råde og Rygge ble de møtt av lokale beboere som hadde møtt opp langs vei-

ene for å heie på dette nostalgiske følget. Det var flere kontrollstasjoner langs ruten, der det måtte dokumenteres at bilene fortsatt hadde den gløden som trengtes for å krysse mållinjen. En av disse portene til veteranbilens godkjenning var Karlshuskrysset, der mekaniske

sjekkpunkter og nostalgiske blikk satte tonen for fortsettelsen.

Oppmøte på Melløs

Det var først et oppmøte på Melløs slik at alle deltagere ble samlet. Det var som et pit-stop for bilistene; et øyeblikk for å skravle om gamle dager og utveksle erfaringer. Deretter paraderte de ned til Nedre Torv, og Moss Avis rapporterte at byen nærmest eksploderte av folk. Det virket som om hele befolkningen ønsket et glimt av disse gamle skjønnhetene. Da veteranbilene endelig rullet inn i Moss, stoppet hele byen opp for å hilse på dem.

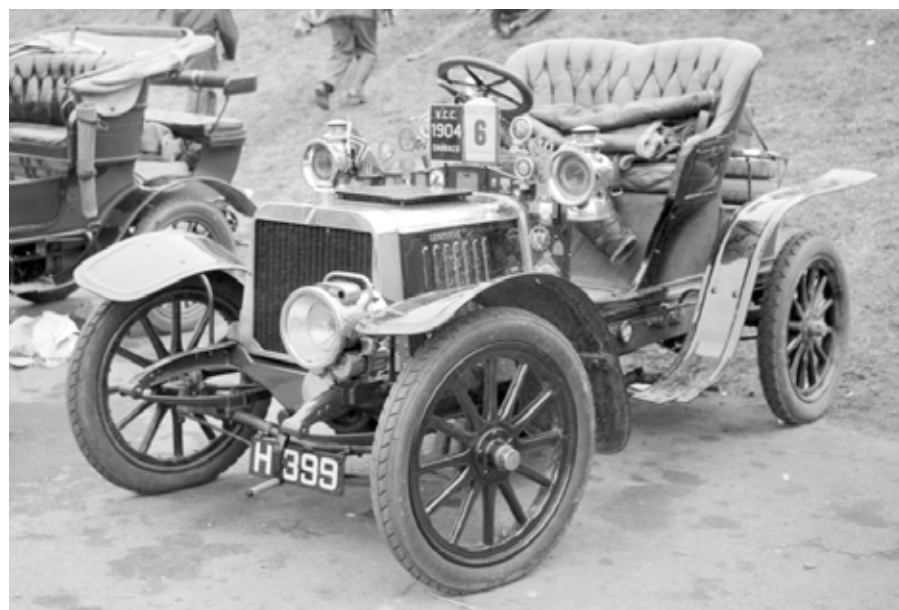
Lunsjpause i Moss, eller som veteranbilfolket kaller det: «Tank opp drivstoff og påfyll av sjarm.» Stolte førere parkerte sine glinsende skatter langs Nedre Torv i Moss. Og hvilket teater det var! Et storslagent show av firehjuls nostalgi, der hver veteranbil var som en hovedrolleinnehaver, med et baksete fullt av historier. Mannskapet fikk seg et godt måltid, og ble tatt storslagent i mot, slik som mossingene pleier å gjøre det.

Klokken 13.30 var det på tide å kaste seg ut på veien igjen for den siste etappen. Målet var å få alle bilene tilbake til Oslo før klokken 17.00, det var tidsfristen som var gitt. Dessverre glemte de gamle bilene at de ikke var med i en spillefilm,

selv om de var dagens stjerner, og at planer ofte går i vasken når man har fire hjul og et temperament fra forgangne tider. Halvveis tilbake til hovedstaden begynte flere av de gamle doningene å knirke og stønne, og det var tydelig at flere av veteranbilene trengte litt ekstra kjærlighet og omsorg.

Ikke alle medtrafikanter var like begeistret for dette historiske bilsirkuset. Noen moderne sjeler på fire hjul tutet og blinket med lyktene som om de var deltakere i et ampert trafikkrally. Publikum langs veiene inn

Filmkomedien fra 1953 ble nominert til to Oscarpriser.

Veteranbilene «Genevieve» fra filmen med samme navn var også på plass i Moss. (Foto Johan Rynnås)

mot hovedstaden hadde heller ikke spart på kruttet, og det haglet med kommentarer som trolig ikke ville fått plass i en barnebok. Folk er visstnok fortsatt folk, selv når de står ansikt til ansikt med levende historie på hjul. Respekten og beundringen for gamle veteranbiler var ikke like utbredt den gangen som i dag. Mange mente at disse skattene hørte hjemme på et museum, ikke på veiene.

Så der rullet de gamle heltene mot Oslo, med motorer som knurret som gamle gubber, og pansere som glinset som tidsmaskiner. For selv om de ikke alltid fulgte tidsskjemaet, hadde de klart å gi dagens verden en smak av fortiden, en påminnelse om at bilene en gang var mer enn bare transportmidler; de var eventyr på hjul.

Full forvirring

Det mest forvirrende i dette historiske kaoset er hvor mange deltakere som faktisk var med i løpet. Avisene klarte å skape et slags matematisk mysteriekrim, der tallet på deltakere varierte fra 38 til 46, som om noen hadde tatt et matematikkurs i løpet av natten og glemte å informere resten av verden. Kanskje det var en hemmelig deltaker som bare dukket opp når ingen så det, og dermed forvirret journalistene som prøvde å holde tellingen. Og vi må ikke glemme antallet biler som brøt løpet. Ifølge avisene var det «minst halvparten».

Ingen Mossinger deltok i dette veteranbilløpet. Men la oss ikke glemme at selv om Moss ikke hadde lokale helter på veien, hadde de i det minste én representant. En enslig kriger i form av en Scania Vabis fra automobilfabrikken på Kambo. Den rullet sannsynligvis gjennom byens gater med et «Jeg representerer Moss»-klistremerke på bakruta. ■

Kilder:

Akershus Amtstidende 1957
Moss Avis 1957
Digitalt museum
Eget arkiv

De første bilene i Moss

I den spede begynnelsen av den automobilære epoken i Moss trillet politimester Johannes Ditlev Fürst stolt rundt i sitt splitter nye kjøretøy i 1909.

AV Arve Tomt Gundersen

Kanskje var han lei av å stole på hest og kjerre for å opprettholde loven, og bestemte seg for å gi bensin en sjanse. Ikke lenge etter hoppet brødrene Brandstrup også på bilbølgen, kanskje for å vise at de ikke ville bli utkonkurrert av politiets nyeste leketøy. Det virker som om de første bilentusiastene var en eksklusiv klubb, der medlemskapet inkluderte fire hjul og en motor.

I 1910 introduserte myndighetene faste registreringsnumre for hele landet. Før dette ble alle biler registrert som Kria XX. Østfold fikk æren av å bli tildelt bokstaven B. Moss ble en stolt deltaker i denne bokstavfesten, med Hans Ombustvedt som frontmann for bilskiltet B-1. Han hadde en Brennabor-automobil så tidlig som i 1910. Bilen ble benyttet som drosje.

(Foto: Georg Kjellerød)

Den første drosjebilen i Moss. Brennabor B-1 utenfor skystasjonen i Værlegata 2.

«B-klubben»

Motorvognregisteret, som sikkert var like spennende da som det er i dag, avslører at Hans Ombustvedt ikke var fornøyd med bare én B; han krevde B-2 også. Men han var ikke alene i det eksklusive B-klubben. Fredrik Blohm-Olsen rullet inn som B-3-eier, stolt av sin trehjuls doning med spakstyring. Herr Blohm-Olsen var en selvutnevnt ekspert i kunsten å kjøre med spak. Motoren var så liten at det ofte var en tvilsom for-

nøyelse å kjøre trehjulingen. Han måtte ofte dytte på den, for motoren var så liten at han knapt kunne kjøre opp en liten helling i byen.

Den lokale kjøpmannen Søren Kure tok plassen som B-4-eier. Hans Bugge ble stolt eier av B-5. Og doktor Ole Andreas Lundebj fra Våler, tilsynelatende ivrig etter å kurere pasienter raskere, tok på seg ansvaret som B-6-eier. Nummereringen fortsatte derfra som en slags motorisert rulletrapp. ■

SMÅNYTT

ENDELIG EN SKIKKELIG GRAVSTØTTE AV Paul Norberg

Gravstøtten til tidligere borgermester, rådmann og stortingsrepresentant Arne Magnussen er omsider blitt oppgradert.

Arne Magnussen (Ap) var den mest betydningsfulle politikeren i Moss gjennom første halvdel av 1900-tallet. Han la til rette for at flere bedrifter ble etablert i Moss, noe som skapte utallige arbeidsplasser. Arne Magnussen forvaltet den delen av Marshallhjelpen som tilfalt mosseregionen i årene etter annen verdenskrig, og han tok også initi-

ativet til å bygge ut det som i dag er Nesparken. (I Strandsitteren nr. 3-2023 var Arne Magnussen tema).

Arne Magnussen døde i 1970, og gravstøtten hans forfalt gjennom flere ti-år. I september 2022 ble spørsmålet om Arne Magnussens ettermæle, og oppgradering av gravstedet, behandlet i Moss bystyre. Daværende ordfører Hanne Tollerud (Ap) konkluderte med at kommunen måtte sørge for at gravstedet måtte sørge for å forbedre gravstedet. Bystyret mente

også at det burde holdes en appell på gravstedet på 17. mai. Etter bystyremøtet har det ikke skjedd noe, før våren 2024.

Ordfører Simen Nord (H) ble gjort oppmerksom på et Facebook-innlegg som omtalte Arne Magnussen og den manglende oppfølgingen av bystyrets behandling. – Jeg tok da kontakt med kommunedirektøren, som videresendte saken til Kirkevergen. Kort tid etter var gravstøtten blitt oppgradert, forteller Simen Nord. ■

Kranførere og bryggesjauere sørget for at skipene ved Værlebrygga i Moss ble både lastet og losset. Sjauerne var stort sett hardbarkede mannfolk. (Foto: Digitalt museum)

Bryggesjauere og lek i Værla

Hvor var du da president John F. Kennedy ble drept? Dette spørsmålet fikk jeg nylig av en venn av meg. Jeg var 15 år da presidentmordet ble gjennomført i Dallas 22. november 1963, og greide ikke å huske hvor jeg befant meg da dette skjedde.

Av Paul Norberg

– Jeg vet hvor du var. Vi var en gjeng fra området rundt Fjordveien, Værlegata og Strandgata, som spilte ishockey i nærheten av Bastøkaia, svarte min venn. Da demret det for meg. Det var ofte kaldt på vinteren på 1960-tallet, og da snøen pakket seg på bakken ble det en hard og glatt overflate som blant annet egnet seg godt til ishockey. Men vi brukte ikke skøyter på denne type underlag; vi skled rundt på beksømstøvler, med ishockeykøller og puck. Det fungerte fint, og for oss var det slags vinterlig forlengelse av fotballeongen. Vi

var unektelig mer interesserte i fotball enn hardtslående spill på isen, og hadde ikke ambisjoner om å bli med i Idrettslaget Kråkene, som var byens ishockeyklubb.

Fra bandy til ishockey

Opprinnelsen til I.L. Kråkene var forresten ikke basert på ishockey. Det var Moss Bandyklubb som ble stiftet 20. november 1950. På denne tida var det stor bandyaktivitet i Moss. Det ble blant annet arrangert bymesterskap på plasser som Gjerrebogen, Nesparken, Noretjern, Patterødtjer-

net og grusbanen på Melløs. Det var først i 1953 at bandyklubben skiftet navn til I.L. Kråkene. Etter De olympiske leker i Oslo i 1952 fikk ishockeyen et oppsving i Norge, og denne interessen forplantet seg også til Moss. Kråkene måtte den gang spille i Osloserien, fordi ingen andre lag fra Østfold spilte hockey på den tida. De første fire-fem årene spilte Kråkene alle sine kamper på bortebane.

Kråkene har lenge levd i skyggen av de store ishockeyklubbene Stjernen i Fredrikstad, Sparta i Sarpsborg og tidvis også Comet i Halden. Men

Da jeg vokste opp, var Værlebrygga et spennende sted for nye oppdagelser.

entusiastene i ishockeymiljøet har jobbet godt over flere år, og i februar 2008 ble Norges ishall nr. 39 åpnet; i Moss. I 2019 vedtok årsmøtet nytt navn og en modernisert utgave av kråkelogoen. Klubben heter nå Kråkene Moss.

Tankespinn om USA

Men tilbake til utgangspunktet for denne artikkelen: Jeg kom til å tenke på spørsmålet om John F. Kennedy da jeg nylig leste en artikkel om det kommende presidentvalget i USA. Nok en gang skal Joe Biden forsøke å vinne over Donald Trump. Hvis Biden greier det, vil han være 82 år ved innsettelsen. Uansett hvem som vinner, er det vanskelig å se at det er en foryngelse på gang i amerikansk politikk.

Nå har ikke amerikansk valgkamp egentlig noe å gjøre i en historie-artikkel fra Moss. Men noen ganger flyr tankene litt fram og tilbake, og svaret på spørsmålet om hvor jeg var da Kennedy ble myrdet, satte i gang litt mimring og tankespinn om hvordan det var i Moss på 1950- og 1960-tallet. Vi som bodde i det som i dag omtales som Nyquistbyen, drev med sportsaktiviteter på Bastøkaia. Værlebrygga og Værlebukta hørte til våre nærområder. Det er flere tiår siden Moss Havn ble et lukket område for byens innbyggere. Høye gjerder og kraftige porter omgir nå området. Da jeg vokste opp, var Værlebrygga et spennende sted for nye oppdagelser. Vi fisket simper og bergnebb. Simpe er liten hvitting, og det er visstnok bare i Østfold og Vestfold at begrepet simpe blir brukt. Mens bergnebb er en liten fiskeart i leppefiskfamilien. I Moss hadde fisken det lite hyggelige navnet «bæsjesnæbbe».

Utenlandsk frukt

Det var ikke bare fising som gjorde det morsomt å oppholde seg på Værlebrygga. Vi fikk se skip som kom fra både ut- og innland. Store kraner sørget for at båter ble både lastet og losset. Og det hendte at bryggesjauerne stakk til oss en banan eller en appelsin. Det var ikke rent sjelden at noen kasser med utenlandsk frukt fikk seg en smell under lossingen, og da var det fritt fram for sjauerne å forsyne av «brekket». De ga nok ikke bort frukt til ungene kun av gavmildhet. Det var vanlig at giverviljen ble ledsaget av en klar beskjed om å finne et annet sted å leke. Sjauerne var stort sett hardbarkede mannfolk, som også var kjent for å ta seg en bayer, eller noe sterkere, mellom arbeidsoppavene.

Vi forsto som regel når vi var uønsket, og da kunne ferden gå videre til stranda ved Moss Kurbad, eller enda lenger; helt ut til Gernerbrygga. Den ble bygd i 1807 av Henrich Gerner. Opprinnelig var brygga et sted for utskipping av tegl og murstein fra teglverksfabrikken. Brygga ble videre utbygd i 1828. Den lå i Værlebukta, på motsatt side av Værlebrygga. Der holdt en skraphandler til, og det var store muligheter for å gå på oppdagelsesferd hos både skraphandleren

På 1950-tallet drev ungene med fiske av bergnebb (bildet) og simper på Værlebrygga i Moss.

og på fyllinga, som var skraphandlerens nabo.

Giftige blåskjell

Med tanke på dagens strenge krav til lekeplasser, så fortøner nok våre lekeplasser seg som både farlige og håpløse. Men dette er et tidsbilde fra et av byens arbeiderstrøk for 50–60 år siden. Det er mange som gjerne romantiserer denne tida, og mener at restriksjonene til dagens barn er altfor strenge. Da er det viktig å ha i mente at det faktisk skjedde en god del ulykker med barn i «gamle dager», og uvettig lek påførte også mange barn sykdommer.

Jeg har et eksempel fra den gang mine venner og jeg var omkring 8–10 år gamle. Vi lekte på stranda ved Moss Kurbad. To voksne menn hadde fyrt opp et bål, og hadde funnet en gammel boks som de brukte som kokekar. De plukket blåskjell fra trestolpene på den gamle brygga i området, og kokte skjellene. De hadde rikelig, og vi ble tilbudt en smak. Det var kun to av oss som hadde lyst til å smake. Kort tid etter ble begge to svært syke, for dette var giftige blåskjell. Det ble lege og sykehus, og heldigvis hadde de kun tatt en liten smak. Vi vet ikke hva som skjedde med de to voksne. Vi kjente dem ikke, og de vandret videre etter måltidet. Forhåpentligvis gikk det bra med dem. ■

Kilder:

Nettsiden til Kråkene Moss

Tollvakthuset på Raet

Klostergata 35 – før 1923: Klostergata 29

Det var en gang tre tollvakthus i Moss, ved innfartsveiene til byen. Et lå i Kongens gate, ved Bjergstredet. Et annet lå på Østre Sand ved kanalen, og det tredje var i Klostergaten ved Kløfta.

AV Arild Austad

Tollerne innkrevde skatt på varer som ble ført inn til byen. Også den gang var det noen som prøvde å lure tollerne.

Ved Raet, der Klostergata går over i Ryggeveien, gikk bygrensa. Her, øverst i Klostergata, lå tollvakthuset, og det var bom over veien. For her var det tollkontroll. Kom en kjørende sydfra med varer som skulle til Moss, måtte en her bli kontrollert og kanskje betale toll.

Bolig for tolleren

Tolleren bodde selv i huset. I 1802, da Peder Herfordt kjøpte Skarre-

Annonse i Moss Avis 18. september 1942

myren, fulgte huset med. Det var på den tiden bortleid til Staten som «Konsumpsjonshus». Her bodde en tolltjenestemann som innkrevde «konsumpsjonsskatt» (toll) av alle som skulle til byen med varer. Konsumpsjonsskatten ble innført i Norge ved en forordning av 1680, den såkalte Kjøpstads-konsumpsjon. Alle varer; som fødemidler,

levende dyr, huder og skinn som ble ført inn i byen, ble skattlagt før salg. Det var også avgift på alt korn som skulle males ved møllene. Tollvesenet administrerte denne tollene, men den kunne også leies ut til private. I Moss ble denne toll/skatten innført i 1760.

I 1825 ble huset solgt av Herfordts enke til Staten for 300 spesidaler. Da ble det også satt opp et tilbygg, slik at vekten hadde utsikt til de to veiene som møttes ved huset. Over veien var det plassert en bom.

I januar 1828 ble konsumpsjonsskatten opphevet i de 16 byene som

Tollvakthuset ved Kløfta. (Bildekilde: Moss Ættehistorielags kalender 1993)

hadde hatt den, blant annet Moss. Men huset ble brukt til tollvaktstue til ca. 1850.

Gris i koneklær

Moss Avis hadde i 1952 en artig historie om bonden som lurte tolleren her. Bonden kom kjørende tidlig om morgenen i førjulstida på vei til Moss, og han hadde med en gris. Bonden hadde kledd den ut som ei kone, og satte den ved siden av seg i sleden. Bonden var inne i tollvakthuset og betalte for noe småtteri. Etterpå ble tolleren med ut for å sjekke om det var noe mer som skulle fortolles. Han så «kona» foran i sleden, men i det dårlige morgenlyset trodde han det virkelig var bondens kone som satt der. Så dermed klarte bonden å smugle grisen inn til byen.

Beboere i Klostergata 35

I 'Adressebok for Østfold' finner vi, fra 1937 til 1958/59, navn på mange som hadde adresse hit. Noen bare et år, andre i lang tid; fra før krigen til nærmere 1960. De aller fleste er arbeidere.

Kristian Stensrød drev som skomaker her i 1940-årene til tidlig på 1950-tallet. Hjalmar Wickstrøm, boktrykker, var her midt på 1950-tallet. Robert Herning drev frisørsalong i Klostergata 44 i en årrekke, og i 1956 flyttet han rett over gata til Klostergata 35. Firmaet het Ra Herrefrisør. Adresseboka for 1974 har Arild Freidher, frisør, på denne adressen. Det betyr vel at han var her i 1973. I 1974 overtok Arne Engli. Han ble ny innehaver og kalte firmaet RA FRISØR. Han var dame- og herrefrisør.

Moss kommune overtok

1956 ble Moss kommune tilbudt å kjøpe eiendommen Klostergaten 35. Eierne var Hjørdis Moe og Norma

Samuelson. På eiendommen var det oppført to våningshus samt uthus. Det ene våningshuset var på ca. 100 kvadratmeter, der det var frisørsalong og tre leiligheter. Hver leilighet var på et rom og kjøkken. Det andre våningshuset var på 26,5 kvm, det var en mindre, ubebodd leilighet.

Byingeniøren anbefalte kommunen å kjøpe eiendommen, for området skulle omreguleres. Trafikkforholdene var veldig vanskelige her, men ved å få fjernet husene på Klostergata 37 (Snippen) og 35, kunne det bli mye mer oversiktlig i krysset Klostergata / Dyreveien.

Det tok litt tid før kjøpet var i orden. Men i desember 1961 gikk kommunestyret enstemmig inn for å kjøpe Klostergata 35 og 37. Da var eiendommen Klostergata 35 revet. (Kilde: Moss Avis 8. desember 1961).

Klostergata 37 (Snippen) ble revet i 1964. I dag er det ikke hus der, bare bredere vei, fortau og grønn plen med trær og busker. Trafikantene har god utsikt til alle veiene som møtes her. Det er bussholdeplass og fotgjengerfelt. Det burde være trygt å ferdes her; om en bare ser seg litt om før en drar ut i veien. ■

Kilder:

Adressebok for Fredrikshald, Fredrikstad, Moss, Sarpsborg.
Adressebok for Østfold
Moss Avis
Moss Dagblad
Vogt, Jørgen Herman, 1970, MOSS SOM DEN VAR
Moss Ættehistorielags kalender
Digitalt museum

Moss kommune
Telefon 69 24 80 00
post@moss.kommune

www.moss.kommune.no

Moss
kommune

Svenske innvandrere til Moss - hvordan finne deres opphav?

Et stort flertall av innvandrere til Østfold kom fra Sverige, ofte fra Bohuslän, Älvsborgs län og Värmland. Ikke alle kom direkte til Moss, de kan ha vært innom sogn nærmere grensen eller hovedstaden først. Det er viktig å finne ut mest mulig om disse fra norske kilder før man ser på svenske kilder.

AV Margaret H. Strand

Digitalarkivet har en database over innflyttede svensker til Østfold 1812-1920, www.digitalarkivet.no/search/2/100653, denne ble transkribert for over 20 år siden av Østfold Historielags medlemslag, med grunnlag i flyttingsprotokollene i kirkebøkene. Man vil ikke nødvendigvis finne alle svenske innvandrere der, men det er et bra sted å starte, da fødselsdato og døpsted kan være oppgitt.

I de norske folketellingene står det ofte bare Sverige som opphavssted, eller en landsdel. Hvis det dreier seg om et vanlig navn, kan det derfor være vanskelig å finne ut nøyaktig hvor de kom fra. 1891-tellingen viser seg ofte å ha bedre opplysninger om fødested. De seneste norske folketellingene (1910 og 1920) har også fødselsdato, noe som er til stor hjelp (selv om datoen av og til kan være feil).

Kirkebøker og folketellinger i Sverige

Svenske kirkebøker ligner mye på de norske i og med at de følger luthersk praksis med å nedtegne dåp/fødsler, konfirmasjoner, vielser og begravelser mm. Inn- og utflytting er også registrert. Men det er én vesentlig forskjell, og det gjelder *husförhörslängder*. Disse detaljerte protokollene ble ført fortløpende i perioder på ca. 5 år, og hadde til

hensikt å registrere hver innebygger i sognet og deres kirkelige deltakelse og kristendomskunnskap. Vi husker nok filmepisoden om da presten kom til gården og tok avhør av folk på gården i «Emil på Lønneberget». Det ble ikke gjennomført folketellinger i Sverige, i motsetning til i de fleste europeiske land. Myndighetene fikk den statistikken de trengte over befolkningen fra de årlige tallene prestene sendte inn. De fleste *husförhörslängder* inneholder mange opplysninger om hvert individ; fødselsår og evt. dato, fødested, yrke, noen ganger vielses- og dødsdato, samt alle andre personer i husstanden og andre på samme gård/bosted. Tjenestefolk hadde «flyttedager» vår og høst, og man finner ofte at deres navn er strøket ut og nye ført inn. Og man kan følge en persons livsløp ved å følge dem i disse protokollene, for det er vanligvis sidehenvisninger til enten et annet bosted i sognet, eller til utflyttingsprotokollen hvis de flyttet til et annet sogn, eller til utlandet. Stedet de kom fra, og stedet de reiste til, er som oftest å finne i selve *husförhörslängden*. Det er gjort en massiv dugnad i Sverige av arkivfolk, universiteter og organisasjoner for å rekonstruere «folketellinger» (*Folkräkningar/Sveriges Befolkning*) fra *husförhörslängder* og *församlingsböcker*. De er tilgjengelige i ArkivDigital, Digitala Forskarsalen, og til salgs

via Sveriges Släktforskarförbund www.rotterbokhandeln.se. Noen er også å finne på de internasjonale genealogiske nettsidene, FamilySearch, Ancestry og MyHeritage.

Svenske genealogiske nettsider:

Sverige har utmerkede ressurser for slektsgranskere, men noen krever betaling. Jeg skal her gi en oversikt over noen av de mest nyttige nettsider.

► **ArkivDigital** www.arkivdigital.se: Den mest omfattende genealogiske samlingen, med bl.a. kirkebøker, militære kilder og domstolsarkiver. Abonnement.

► **Det svenske Riksarkivets Digitala Forskarsalen:** <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen> har skannede kilder (kirkebøker, militære kilder, domstolsprotokoller mm.), samt noen søkbare databaser, blant dem folketellinger (Sveriges befolkning 1860, 1870, 1880, 1890, 1900, 1910 og 1930) og er gratis.

► **Släktdata** <https://slaktdata.org>: Mange transkriberte databaser fra svenske kirkebøker, gratis.

► **Sveriges Släktforskarförbund**, www.rotter.se, har mange nyttige opplysninger og et utmerket brukerforum som heter *Anbytarforum*, der man kan få svar på det meste.

► **Föreningen DIS** www.dis.se tilsvarende Slekt og Data i Norge, og

har mange ressurser for medlemmer, blant dem tidsskriftet Diskulogen som kommer ut 4 ganger i året, omfattende slektsdatabaser og et bra slektsprogram som heter DISGEN. DISPOS er et hjelpemiddel for å finne ressurser fra nettopp det sognet din ane kom fra. Det koster for tiden kun SEK 190,- i året å bli medlem, og medlemsbladet er inkludert, så dette kan være en god investering hvis man har svenske aner.

► Centrala Soldatregistret

www.soldatreg.se/sok-soldat: En voksende database basert på opplysninger i militære ruller, frem til 1901. Gratis.

Et eksempel på en svensk familie som innvandret til Moss:

Skreddermester Johan August Bjørnstad og hustru Caroline:

Vi finner familien Bjørnstad i folketellingene fra 1891, 1900 og 1910 for Moss, men ikke i databasen «Innflyttede svensker til Østfold». Her ser vi dåpen til Johan August fra det svenske riksarkivet: født 15. februar 1847 og døpt den 21. Morens alder ved fødselen vises i den siste kolonnen.

Når vi så går tilbake til innflyttede svensker til Østfold i Digitalarkivet, finner vi at både Johan og hustruen er oppført med patronymikon, henholdsvis Johan August Olausen og Karoline Johannesd.

Navn: Johan August Olausen

Stilling/stand:

Skræddersvend g hp Innflyttar

Kjønn: M

Fødselsdato: 15/02

Fødselsår: 1847

Bosted:

Konggaden, Jacobsens gaard

År: 1878

Side: 396

Internasjonale nettsider:

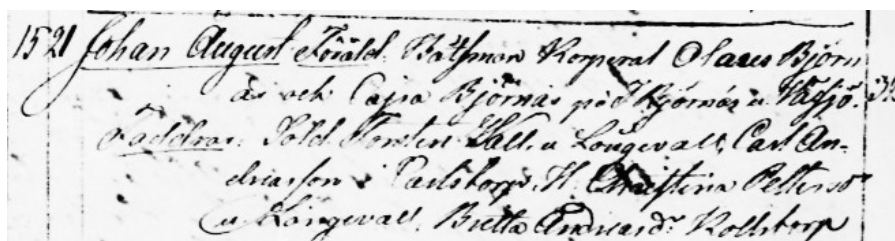
FamilySearch (gratis), **MyHeritage** (abonnement), samt **Ancestry** www.ancestry.se og www.ancestry.com (abonnement) har mange svenske kilder.

Historielag:

Det kan være nyttig å melde seg inn i et slekthistorielag hvis man har mange aner fra et bestemt område i Sverige, for disse foreningene har ofte transkriberte kilder man ikke finner på nettet, lokalkunnskap, samt utgivelser i flere formater.

OBS! Svenske kirkebøker har også registre over «obefintliga», dvs. personer som syntes å ha forsvunnet fra sognet i lengre tid uten at det var blitt utstedt flytteattest.

Og husk at det har vært forandringer i grensene på sogn/kommuner og fylker (län) i Sverige, i likhet med i Norge. Bohuslän og Älvsborgs län, f.eks., inngår nå i Västra Götaland.

Her ser vi ham med hustruen Carolina Johannisdatter og datteren Eugenia, født 1872, på side 280 i *husförhörslängden* 1868–75 for Svarteberg i Västra Götaland.

9	J. M. Johan August Olausen	47 15/2	Lu	1	v. Svarteberg 7/10
10	H. Carolina Johannisdatter	48 3/4	Lu	1	v. Svarteberg 7/10
11	D. Eugenia	72 27/8	Lu	1	v. Svarteberg 7/10

De bor på Ramberg i Svarteberg, dit de var kommet den 26. september 1871. Innføringen i den siste kolonnen viser at de flyttet igjen den 7. oktober 1873, og at de da er oppført på side 251 i samme *husförhörslängd*. På side 251 ser vi at datteren Ida Serafia er kommet til i 1874. Johan er oppført i begge med patronymikon. Faren hans er flere steder registrert som Olaus Björnäs, opprinnelig fra Uddevalla, men det ser ut til at Johan tok etternavnet Bjørnstad etter at han kom til Norge.

22	Da 11	Hustruen Johan August Olausen for sin hustru under Längevalla 1847	1	343
		Hustruedatteren Carolina Johannis datter for sin hustru under Svarteberg 1848	1	252

Vielsen den 11. desember 1870 viser også sidehenvisninger til *husförhörslängden*.

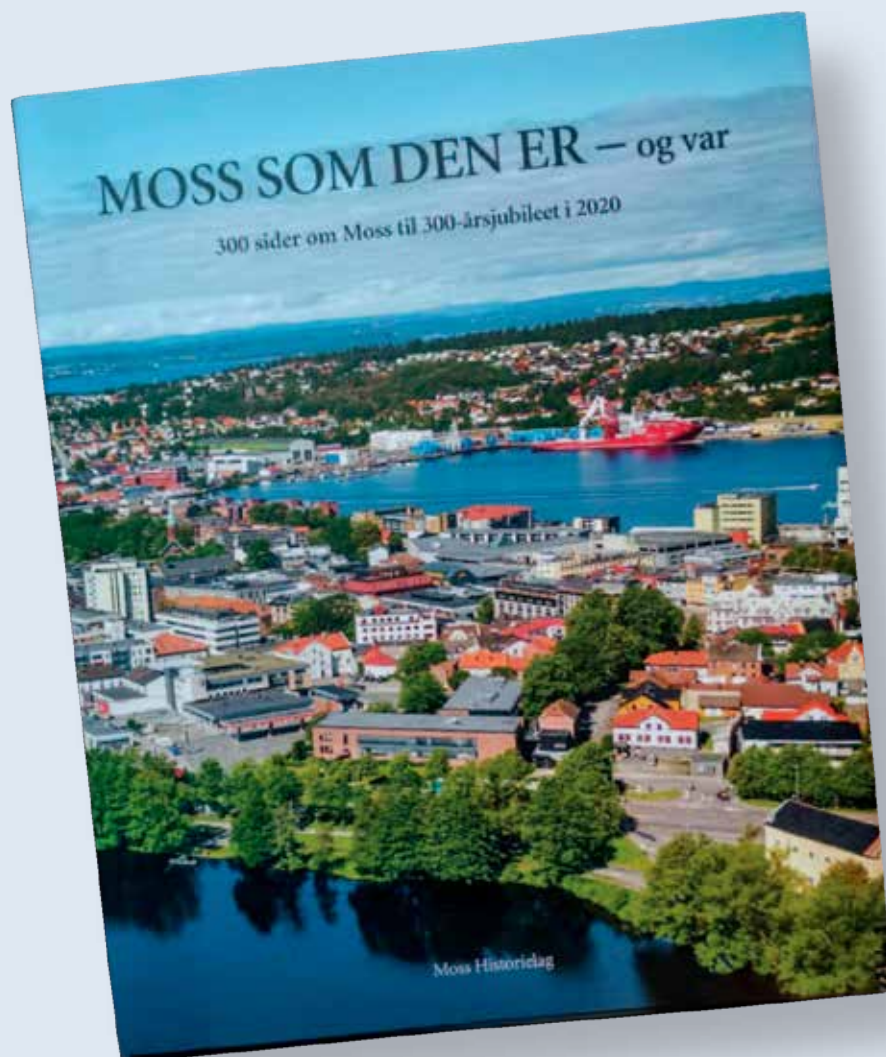
4	13	361	J. M. Johan August Olausen f. 1847				
			H. Carolina Johannisdatter f. 1848	Moss	Moss		
			D. Eugenia f. 1871	Svarteberg	Moss		
			Ida Serafia f. 1874				

Utflyttingslängden 1861–1884 viser at familien er flyttet til «Moss i Norge» den 1. mars 1878.

«Moss som den er - og var»

Jubileumsboka 2020

Boka er få kjøpt hos bokhandlere
og av Moss Historielag på oddvar-a@online.no

La den bli gaven til slekt og venner